Prijs van dit nummer 5,- euro

Dichters & anarchisme – **de AS** *185*

DICHTERS & ANARCHISME

DE AS 185

de AS

anarchistisch tijdschrift

41ste jaargang, nummer 185, winter 2013.
De AS verschijnt in vier afleveringen per jaar en is een uitgave van
Stichting de AS, Den Bosch. ISSN-nummer 0920-3257.
Betalingen: IBAN NL57 INGB 0004 4603 15; BIC INGBNL2A
Jaarabonnement: 19,50 euro; buiten Nederland 27,50 euro.
Los nummer: www.tijdschrift-de-as.nl/losnummer
Bestellingen en adreswijzigingen: administratie@tijdschrift-de-as.nl
Druk: BGS, Schiedam. *Opmaak:* Atalanta, Utrecht.
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Adres: postbus 2086, 5202 CB Den Bosch.
E-mail administratie: administratie@tijdschrift-de-as.nl
E-mail redactie: redactie@tijdschrift-de-as.nl
Redactie: Boudewijn Chorus, Marius de Geus, Arie Hazekamp, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, André de Raaij, Hans Ramaer (eindredacteur), Martin Smit, Anita de Waal, Rymke Wiersma, Hanneke Willemse.
Verder werkten mee: Nico van Apeldoorn, Jan Bervoets, Igor Cornelissen, José Estevão, j.a.fernand, Albo Helm (ill.), Joke Kaviaar, Manuel Kneepkens (bijdrage+ill.), Uncle San & Mamoet, Laurens Vancrevel, Dick de Winter.
Publicatie van een bijdrage impliceert niet dat daarin een redactioneel standpunt wordt weergegeven.
Digitaal archief: www.tijdschrift-de-as.nl. *Weblog:* http://libertaireorde.wordpress.com

DICHTERS & ANARCHISME
Redactioneel

Poëzie en anarchisme hebben veel met elkaar. Dat bleek wel tijdens de redactievergadering gewijd aan dit nummer waar we moeiteloos tien bekende namen van dichters noemden die iets hebben met anarchisme. Een aantal daarvan hebben we benaderd en een paar hebben zich spontaan aangemeld. Al die dichters hebben ook een (korte) inleiding geschreven waarom ze dichten. Zo vind je in deze AS *een breed palet hedendaagse dichters met heel verschillende achtergronden en veel onderscheid in de betekenis die ze aan hun gedichten hechten.*
Van de activistische dichter, die zijn gedichten als een wapen inzet tegen de maatschappij tot de surrealist die de werkelijkheid verdraait in een stroom van woorden en associaties. Van de dichter die akelig wordt van de idiotie van deze wereld tot de hiphopper die zijn afschuw van de oorlog vanuit zijn hart op muziek zet. Maar allemaal hebben ze gemeen dat ze vanuit een innerlijke drang zich in woorden en soms muziek uiten om je op een andere manier naar de maatschappij, naar het dagelijkse geweld te laten kijken.
Anarchisten hebben altijd wel gedichten gemaakt en gelezen. Arie Hazekamp gaat in zijn historisch overzicht in op poëzie in de anarchistische beweging van het begin tot nu. Gedichten vormen een deel van het erfgoed van de beweging met een belangrijke functie in de propaganda naar buiten en in het bevestigen van de onderlinge samenhang. Ze werden ook vaak op muziek gezet en tijdens bijeenkomsten gezongen. Het heeft wel iets van een anarchistische kerk.

Maar kan dat nu wel, anarchistische poëzie, heeft dat wel kwaliteit dat soort tendens-gedichten, gedichten met een boodschap. Arie Hazekamp stelt dat in ieder geval in het verleden gedichten en liederen geen literaire pretentie hadden en ook niet zo bedoeld waren. Daar heeft hij gelijk in en de kwaliteit was dan ook vaak ondergeschikt aan de boodschap.
Wat opvalt als je deze AS *doorneemt dat bij alle dichters de emotie, de woede, de verontwaardiging, verbijstering en hoe je het maar wilt noemen een belangrijke rol speelt als drijfveer om te dichten. Bij de klassieke poëzie die tot de literaire canon behoort is emotie ook de achtergrond, al zal dat dan vaak een andere emotie, verliefdheid, gevoel voor schoonheid, aarzeling etcetera zijn. Die emotie als drijfveer hebben alle dichters wel. Een verschil zou wel eens kunnen zijn dat literaire dichters eerder de nadruk leggen op de vorm dan de anarchistische dichters uit het verleden. Maar bij de huidige dichters die zich in de anarchistische of surrealistische traditie plaatsen en waarbij je die ideeën ook uit hun gedichten kunt lezen zie je dat ze toch ook met zorg hun vorm kiezen. Hier is de kwaliteit van het gedicht, de vorm zo je wilt, niet meer ondergeschikt aan de boodschap. Net zoals je dat ook bij een onbetwist literair dichter als Willem Elsschot ziet als hij het prachtige gedicht schrijft over Marinus van der Lubbe, waarvan ik hier de eerste regels citeer:*

Jongen met je hangend hoofd
aan den beul vooruit beloofd
toen je daar je lot verbeidde
stond ik weenend aan je zijde.

Elsschot schrijft hierover aan Jan Greshoff '… Die ongehoorde schanddaad mocht toch niet het verleden ingaan zonder dat iemand van ons daar het zijne over schreef, vindt je niet?…'
Hier vind je dezelfde emotie die je ook bij verschillende dichters in deze AS *terugvindt.*
Iedere lezer moet echter maar voor zichzelf uitmaken of het belangrijk is of een gedicht literaire kwaliteiten heeft of dat het gewoon gaat om wat je met plezier leest en associaties bij je oproept die dan hier veelal een politieke lading hebben. (JvdL)

NEDERLANDSE ANARCHISTISCHE POËZIE VAN ROND 1900 TOT VANDAAG

Arie Hazekamp

In de anarchistische beweging in ons land heeft poëzie altijd een bijzondere positie ingenomen. Gedichten vormden steevast een ingrediënt van de anarchistische bladen. Ze werden vaak voorgedragen en gezongen op bijeenkomsten en vergaderingen. Zodoende vormde poëzie een middel in de verspreiding van het vrijheidslievende gedachtengoed. Literaire pretenties had zij niet, de literaire kwaliteit van het gros van het dichtwerk is in het algemeen niet groot.
De poëzie van anarchistische huize predikte een anarchistische gezindheid. Deze protesteerde tegen tal van maatschappelijke misstanden en klaagde maatschappelijke instellingen aan. Bovenal riepen de gedichten op tot strijd tegen de bestaande, verdorven samenleving.
Om deze rol te kunnen vervullen maakten de anarchistische dichters gebruik van traditionele vormen die voor de nauwelijks geletterde arbeiders gemakkelijk te begrijpen waren. Poëzie, althans datgene wat in versvorm wordt geschreven, maakte deel uit van het dagelijks bestaan. Het voordragen van gedichtjes en het zingen van liedjes was voor menigeen een vaste gewoonte. De dichters van weleer onderscheiden zich door het harde ritme van een goed begrijpelijk vers, felle bewoordingen en kernachtige waarheden.

Vanuit een breder perspectief bezien was in de negentiende eeuw de dominante stellingname dat kunst zich in dienst moest stellen van de revolutie. De beweging waardeerde met name realistische kunst, aangezien dit door de proletariërs goed te bevatten viel. Het meest in de smaak viel een sociaal geëngageerd realisme dat zowel sociale misstanden aan de kaak stelde als een schets gaf van een meer aanvaardbare maatschappelijke situatie. Kunst was op deze wijze een middel voor politieke educatie en verbeeldde de kracht die nodig was om moed te putten voor de strijd voor sociale verandering.
Pzisko Jacobs, een pseudoniem van Frans Jacobs, die in de jaren tachtig van de vorige eeuw onderzoek deed naar anarchistische poëzie, meldt in een ongepubliceerd gebleven manuscript dat er in totaal zo'n 6600 gedichten in de aan de anarchistische beweging verwante bladen waren verschenen in de periode tot 1987. Waardering en belangstelling voor poëzie was er dus zeker in anarchistische kring.
In de negentiende eeuw had het anarchistische dichtwerk een conservatief karakter, de wijze van uitdrukken was stoffig en traditioneel. Veel anarchistische poëzie kenmerkt zich door retoriek en pathos. Hoogdravende, gezwollen taal was gangbaar en werd hogelijk gewaardeerd. Er werd voluit op sentiment gespeeld, zeker als geheelonthouding in het geding was en melodramatische taferelen werden daarbij steevast opgevoerd. De literaire vernieuwing zoals bijvoorbeeld de Tachtigers voorstonden, ging geheel aan de beweging voorbij.
Een goed voorbeeld van een traditioneel gedicht is *Vergeet hen niet* van Pieter Cornelius de Ruyter (1855-1889), één

van de eerste dichters van de Nederlandse arbeidersbeweging. De eerste strofe van dit in anarchistische kring zeer populaire gedicht luidt als volgt:

Vergeet hen niet die voor de vrijheid streden
Tot 's menschen heil, met onbezweken moed
Vergeet hen niet die smaad en onrecht leden
En offerden voor ons hun goed en bloed
Hun namen zijn met goud in 't boek geschreven
Van 't lijdend volk en schitt'ren in 't verschiet;
Vergeet hen niet die strijdend zijn gebleven,
Vergeet hen niet

Veel van dergelijke, klassieke gedichten werden van muziek voorzien, zodat de teksten gezongen konden worden. Op deze wijze bleven deze gedichten vele tientallen jaren gemeengoed binnen de beweging. De beweging kende in de plaatsen waar zij een stevige aanhang had zangkoren die dergelijke strijdliederen op hun repertoire hadden staan. Middels dergelijke koren ontplooiden de vrij-socialistische arbeiders ook hun eigen zangtalent.

ANARCHISTISCHE DICHTERS

De anarchistische beweging in ons land kende tot 1920 diverse dichters die hun werk regelmatig publiceerden in de vele bladen die er toentertijd bestonden. Het meeste werd afgedrukt in *De Vrije Socialist* en *De Arbeider*, maar ook *De Wapens Neder*, het blad van de IAMV, de Internationale Antimilitaristische Vereeniging, bevatte regelmatig poëzie. Overigens werd er ook veel vertaald, aanvankelijk vooral uit het Duits.
Veel vertaalde gedichten verschenen er van Georg Herwegh (1817-1875), de man van 'Alle Räder stehen still, wenn dein Starker Arm es Will!'.
Ook 'gewone' Nederlandse gedichten werden opgenomen, zoals van Carel Vosmaer, een aanhanger van Multatuli. Zijn poging poëzie te vernieuwen door rijmloze verzen te introduceren, ging de toenmalige anarchisten echter te ver. Rijmen hoorde bij poëzie!
De grote animator van poëzie in de anarchistische bladen is ongetwijfeld Teun Boot (1859-1939) geweest. Boot, machinist van beroep, was al sinds 1882 politiek actief maar bekende zich pas in 1903 tot het anarchisme. Al voor die tijd publiceerde hij echter in *De Vrije Socialist*.
Boot liet zich met name gelden als gelegenheidsdichter, zoals rond het één mei feest. Hij schreef meer in een strijdbare dan in poëtische trant, zoals valt op te merken in het volgende fragment uit *Aan F. Domela Nieuwenhuis bij zijn 70sten verjaardag*:

Gegroet, gij onvermoeide strijder!
Gegroet, gij fiere veteraan!
Gegroet, gij trouwe wegbereider,
Die altijd dorst voorop te gaan,
Die hoog're standen heeft verlaten,
Die zonder jacht op eigen baten
Geworsteld heeft bij dag en nacht
Tegen des heerschers overmacht.

De poëzie zoals Boot die bedreef, was een specifieke vorm van propaganda maken voor het vrije socialisme als een verheven streven! Van zijn werk is het nodige op muziek gezet, bijvoorbeeld in de vorm van cantates. (Muzikale composities voor één of meerdere stemmen, begeleid door instrumenten, meestal bestaande uit meerdere delen.)
Van Teun Boot verschenen diverse dichtbundels: *Voor hoofd en hart, een bundel vrijheidszangen* (1902). Een tweede deel onder dezelfde titel verscheen in 1906. In 1908 publiceerde hij *Voor kleine en grote kinderen*, waarvan de gedichten op muziek werden gezet door Th. T. Wiering. In 1910 werd *Een bouquetje Roode Rozen* uitgegeven.
De uit Koog aan de Zaan afkomstige Teun Boot bleef tot zijn dood actief als dichter. Bij hem viel al die jaren geen noemenswaardige ontwikkeling te bespeuren. Met vele honderden gedichten, zo niet meer dan duizend, is hij de meest productieve dichter van anarchistische huize geweest.
Een andere productieve dichter was P.H. van der Wal, een Amsterdamse kelner in het Melkhuis in het Vondelpark. Behalve gelegenheidsgedichten schreef hij ook zeer strijdbare poëzie. In het rond 1900 geschreven *Wij willen recht* luidt de eerste strofe:

Gij, die in bitt're armoe leeft,
Met zorg en leed belaan,
Die 't kapitaal vernederd heeft,
Staat op en sluit u aan!
Wij roepen voor 't vertreden recht
U allen op ten strijd;
Opdat na menig heet gevecht
Gij vrije mensen zijt!

Van der Wal raakte reeds vroeg betrokken bij de anarchistische beweging. Al in 1894 publiceerde hij in het blad *AnArchie* gedichten die fel van toon waren en waar de bitterheid van afdroop. Hij schreef naast gedichten ook proza in diverse arbeidersbladen. Later werd hij redacteur van *Het Volksblad*, een anarchistisch getint dagblad dat korte tijd (1901-1902) te Amsterdam werd uitgegeven.
Andere dichters die veel en langdurig publiceerden in de anarchistische bladen waren K. Th. Van der Horst en Adamas. Van der Horst die ongeveer rond 1880 geboren moet zijn, was een Arnhemmer. Hij was kwalitatief een betere dichter dan publiekslieveling Boot. Zijn gedichten (zo'n 130 in totaal) hadden een krachtige, morele inhoud. Ze waren oprecht gemeend en van een pakkende eenvoud. In 1916 verscheen een bundel van zijn hand, genaamd *Wilde Bloemen*, waarvan het voorwoord door de predikant Schermerhorn was geschreven. In het gedicht *'t Lijsterke* luiden de slotregels als volgt:

Lijster, wat min ik uw klankvollen lied,
Wek toch de menschen, neen vlucht van mij niet.

Adamas, een pseudoniem van Jean Schout (1869-1953), was de eerste Belgische dienstweigeraar (1889). Hij werd geboren in Gent en was de zoon van een dominee. Jean studeerde theologie en raakte bevriend met Elisée Reclus die hem voor arts liet studeren. Reclus stierf echter, waarop Adamas zijn studie moest staken en naar Nederland vertrok en vond werk als metaalarbeider. Vanwege zijn revolutionaire overtuiging werd hij ontslagen. Hij zette zich zeer actief in voor de beweging, wat er toe leidde dat hij het land werd uitgezet. Ook nadien bleef hij actief betrokken bij de Nederlandse beweging.
Er zijn maar weinig vrouwen langdurig actief geweest met anarchistische poëzie in de beweging. Jeanette Nijhuis (1874-1938) publiceerde rond 1900 langere tijd in *De Vrije Socialist* en *De Arbeider*. Ze was van welgestelde afkomst en de partner van de vrij-socialistische uitgever Pieter Wink (1875-1924), die in 1907 de beweging verliet en vrijzinnig democraat werd. Ze deed serieuze maar vergeefse pogingen door te dringen tot de

officiële wereld van de letterkunde.
Theresia Bavius (1887-1964) schreef tot in 1958 gedichten voor *De Vrije Socialist*. Deze Friezin werd al op haar dertiende dienstmeisje in Heerenveen. Haar werk doet verheven aan en stroomt over van edele motieven. Ze trouwde in 1908 met Siebren Tibbesma die haar dichtwerk niet waardeerde en controleerde of ze haar huishouden wel op orde hield. Een scheiding was het gevolg.
In 1924 publiceerde ze haar *Meilied*:

Vervloekt uw ellend, niet laflhartig gezwegen
De meester regeert door uw slaaflijk gedrag
Vliedt uit uw fabrieken, juicht 't lentelicht tegen,
Durft één dag vrij te zijn, één enkelen dag.

In *De Arbeider* publiceerde ze zelfs in het Fries, zoals het gedicht *De gewearen nei omleech* (De geweren naar omlaag).

ANARCHISTISCHE JONGEREN

Hoewel de traditionele dichters hun leven lang bleven publiceren in bladen als *De Vrije Socialist*, trad aan het einde van de Eerste Wereldoorlog een kentering op in de benadering van de anarchistische poëzie. Een nieuwe generatie jongeren trad voor het voetlicht, getroffen door het antimilitarisme en de dienstweigering. Ze waren bevlogen en militant. In bladen als *Alarm* en *De Moker* getuigden ze van hun revolutionaire gezindheid, zoals in het gedicht *Vrij* van G. de Groot uit Delft:

Breek de oude wetten stuk;
Kerels vecht voor je geluk!
Breekt uit slavernij je vrij,
Mokert neer de maatschappij;
Geen gebod en geen gebed,
Vrijen zijn zichzelven wet.
Meesters niet en goden niet.
Zingen fier hun eigen lied,
Bouwen hoog het eigen lot.
Geen gebed en geen gebod,
Vrijen zijn zichzelven god!

Sjaak of Jacques (Jacobus) Krul (1896-1964) was een van de meest poëtische van deze nieuwe generatie dichters. Hij was de oudste zoon van een Scheveningse wagenmaker en actief in de anarchistische jongerenbeweging. De sympathieke en zachtaardige Krul gaf het pikante blad *Lili* uit en dreef een kleine boekwinkel waar hij mild-pornografische lectuur verkocht. In 1937 vertrok hij met zijn toenmalige vrouw naar Zuid-Afrika om eind jaren vijftig naar Nederland terug te keren.
Tot zijn vertrek uit Nederland publiceerde hij tal van gedichten, die nogal afwijken van de gangbare poëzie in anarchistische kring. Zo tekende hij voor het lange gedicht *Zondagavond*, waarvan de eerste regels luiden:

Regen,
fijne regen weeft een doorzichtig glinsterend gordijn.
Een grauwe kerk ligt als een reusachtige, versleten schoen, tegen het trottoir gegooid.
Een brutaal gebimbam breekt aanhoudend op ons hoofd kapot.
Zie, vrome karavanen voeren nu deftig hun wijze god in eerbaar gemompel mede.
De straten zijn rivieren.

Het is vooral de Hagenaar Anton Constandse geweest die in zijn blad *Alarm* een lans brak voor het belang van de kunst in het algemeen en de nieuwe (revolutionaire) kunststromingen in het bijzonder. Al in het tweede nummer schreef hij over 'moderne poëzie' waarin de bundel *Vlamrood* van Hendrik de

Vries als burgerlijk individualistisch wordt gekenschetst. Geestdriftig was hij echter over de dichtbundel *De Dag* van Jan W. Jacobs, een socialistisch dichter.
Alarm besteedde volop aandacht aan het werk van kunstenaars uit de sociale vleugel van de toenmalige avant-garde. Voor zover kunstenaars de komst van de sociale revolutie ondersteunden, verdienden ze aandacht. In de socialistische revolutionaire beweging werden ze niet als partijbezit beschouwd, en die stelregel hanteerden ook de anarchistische jeugdbladen. Houtsneden van Frans Masereel en Albert Daenens, litho's van Käthe Kollwitz, karikaturen van George Grosz en poëzie van Oskar Kanehl (over oorlog en militarisme) verschenen in *Alarm*.
Het is vooral de verdienste van Constandse geweest het werk van bovengenoemde kunstenaars te introduceren in de anarchistische beweging in ons land. Eind 1923 verscheen zelfs een speciaal kunstnummer van *Alarm*, een initiatief dat weldra navolging ondervond bij andere anarchistische jongerenbladen, zoals *De Moker*. Dat de scheidslijnen tussen al dan niet politiek gemotiveerd avant-gardisme in de praktijk bij de anarchistische jongeren niet zo scherp lagen, bleek uit de bijdragen van Theo van Doesburg en Piet Mondriaan aan de speciale editie van *Alarm*. Onder zijn pseudoniem I.K. Bonset leverde Van Doesburg een passage van zijn artikel 'Wat is dada?'. Mondriaan deed de principes van 'de Nieuwe beelding', het constructivisme van De Stijl uit de doeken. Anton Constandse zelf leverde het vlammende hoofdartikel *De kunstmatigheid der kunst* dat illustratief is voor de toonzetting van dit blad: 'De kunst is dood (...) Kunst is met een zwaar woord de werkzaamheid van den menschelijken geest, welke op schoonheid is gericht. En waar in den mensch van onzen tijd geen schoonheid is, wijl de harmonie der verhoudingen ontbreekt, zou de waarlijke en eerlijke kunstenaar tot de gebroken verhoudingen van Dada bekeeren moeten.
We willen de mestvaalt der kunst opruimen uit het slagveld van onzen strijd. We willen de karakterloze individuen en schunnige prostitués, woekerend op slavernij der proletariërs, den rijkdom en de bourgeoisie flikkend beaaien- we willen dit schuim op de zeeën, waarin menschenmassa's als wrakken drijven zonder te worden opgemerkt, wegslaan met onze rebellie en ons een weg banen door het vuil. Werpt kunst en kunstenaars ter zijde! De revolutie vraagt u een andere kunst: die van den strijd en de vernietiging. En eerst op de puinhoopen der burgerlijke grafkelders zullen wij nadenken over de kunst tot leven...'[1]

DADA

Naast Constandse bleek ook een andere belangrijke vertegenwoordiger van de anarchistische jongerenbeweging, namelijk Henk Eikeboom, bijzonder van Dada gecharmeerd te zijn. In een tweetal artikelen in *De Vrije Socialist*, ging Eikeboom nader op dit fenomeen in en besprak hij een bijeenkomst van de Sociaal Anarchistische Jongeren Organisatie (SAJO) over Dada, waar Van Doesburg had opgetreden. Hij stelde dat de opgave van Dada is de leugen van het hele leven te weerkaatsen en deels met wijsheid, deels met onzin, de nonsens van de naoorlogse tijd te overwinnen.[2]
Het temperament dat Dada tentoonspreidde sprak vooral de anarchistische jongeren aan. Het voorop stellen van heroïsche spontaniteit, de afkeer van tradi-

tionele vormen en de moed hier mee te breken alsmede de vrijmoedigheid te spuwen op alles wat eens gewijd en geconserveerd was, kenmerkte ook de mentaliteit en de drang van de vrij-socialistische jeugdbeweging.
De ouderen hadden aanzienlijk meer moeite met de dadendrang van Dada. De al eerder opgevoerde anarchistische dichter G. de Groot, wiens verzen in diverse bladen van de beweging verschenen, uitte in *Alarm* zijn bezorgdheid over het onbegrijpelijke van Dada voor de arbeiders. Zij begrepen niet waar dat schoppen tegen de kunst nu eigenlijk goed voor was. Dat leverde hem een standje op van Constandse, die stelde dat de 'heilige' kunst reeds lang geprostitueerd was.
Op de voorpagina van *De Arbeider* verscheen een bijdrage van J.H. Wiechers, die zich opgewonden had over de enthousiaste artikelen over Dada van Eikeboom in *De Vrije Socialist*. Daarin stond vermeld dat Dada 'het niet willen, de negatie van alles, de volslagen anarchie en regelloosheid was'. Wiechers meende 'dat anarchie niet de negatie is van alles, dat wij wel degelijk ontroerd, gesticht willen worden en geluk smaken. Dat Dada en anarchisme niets met elkander uitstaande hebben'.[3]
Het verschil in waardering van Dada tussen oudere en jongere vrije socialisten was geen toeval, maar vloeide voort uit opvattingen in de anarchistische beweging over de plaats van kunst in de strijd voor andere maatschappelijke verhoudingen. Kunstenaars die zich richtten op esthetische experimenten hadden weinig op met het door de oudere anarchisten gewaardeerde sociaal-realisme en wezen politieke propagandakunst af. Juist het negentiende-eeuwse realisme gold in latere avant-garde kringen als toonbeeld van slechte kunst.
Ook Theo van Doesburg stond op een dergelijk standpunt. Persoonlijk weliswaar anarchist, maar als kunstenaar zag hij zichzelf als ongebonden. Zijn stelling was dat de kunst met haar eigen middelen de scheppende krachten in de mensheid heeft te versterken. De avant-gardistische kunst zou krachten kunnen ontwikkelen die sterk genoeg waren om de gehele cultuur te beïnvloeden. Haar doel is de rijpe mens en niet de proletarier of de burger. Van Doesburg vond het merkwaardig dat de 'proletarische kunst' die de revolutionaire instincten zou moeten versterken zich van dezelfde middelen bediende als de gevestigde kunst. Daarmee werd zijns inziens juist de bedorven bestaande cultuur gesteund in plaats van overwonnen.[4]
Desondanks moest Van Doesburg toegeven dat de avant-garde zowel een esthetische als een sociale vleugel kende. Tot eerstgenoemde stroming rekende hij ook 'de Nieuwe beelding' van De Stijl, die zuiver diende te opereren en politieke doelstellingen afwees. Het constructivisme van De Stijl zou zowel het kapitalisme als het socialisme overstijgen. In het derde collectieve manifest van De Stijl, *Tot een nieuwe wereldbeelding* uit 1921, heette het dat zowel kapitalisme als socialisme zelfzuchtige bedriegers waren, slechts uit op macht, zonder iets principieels te willen veranderen.[5]
De contacten met (vernieuwende) kunstenaars naast de aandacht en discussies over revolutionaire kunst binnen de anarchistische jongerenbeweging beïnvloedden de jongerenbeweging. Ze bleken gevoelig voor het belang dat aan de schone kunsten toegedicht diende te worden en stonden open voor vernieuwing op cultureel gebied. Een duidelijke uiting van dit streven was de invoering

van kunstavonden op de jaarlijkse Pinkstermobilisaties en Pinksterlanddagen die vanaf 1924 door anarchistische jongeren georganiseerd werden. Zo genoten op een warme zaterdagavond in 1929 de aanwezigen van de mooie vioolmuziek van Henk Geerssinga, declamatie van Jo de Haas, levensliedjes van Jouke Lenstra en uiteraard een literair verhaal van Anton Constandse, dat jaar over Heinrich Heine.[6]

HENK EIKEBOOM

Henk Eikeboom (1898-1945) mag gelden als de belangrijkste anarchistische dichter die ons land heeft voortgebracht. Enige officiële erkenning viel hem nimmer ten deel. Zijn anarchistische overtuiging stond dit in de weg. De literaire wereld heeft sociaal engagement van auteurs altijd nadelig gevonden voor het literaire gehalte van hun werk. Van deze wereld hield Eikeboom zich overigens ook verre. Niettemin was hij een grote animator van de anarchistische poëzie in de beweging, die mede door zijn toedoen opleefde.
Eikeboom begon reeds op jonge leeftijd te dichten. Zijn dichtwerk als dienstweigeraar in de gevangenis vond veel navolging onder dienstweigeraars. Al in 1923 verscheen er een verzameld werk onder de titel *Het Rood Blazoen*, uitgegeven door De Fakkel, zijn eigen onderneming. De poëzie was verdeel in drie genres, te weten: Uit den strijd, Van liefde en Feesten. Het meeste werk was voordien al verschenen in *de Vrije Socialist* (waar hij tot 1923 aan meewerkte), *Morgenrood* en *De Wapens Neder*.
Ook Eikeboom ontkwam niet aan de traditionele vormen, maar dan wel van het betere soort, zoals in *Maak sterk*:

Dan zal één klare wil
Het menschdom diep begeestren
En met een kloeken forschen til
De chaos overmeesteren

In *Herfstliedje* laat Eikeboom een geheel andere kant van zijn dichterschap zien. Schermerhorn nam het op in het *In memoriam* dat hij schreef voor het blad *De Vlam* (1945), nadat duidelijk was geworden dat Eikeboom was omgekomen in het concentratiekamp Sachsenhausen.

De herfstdag is zoo stil,
Vol gouden schijn en zonder klacht.
Het is of nu wel alles wil
Maar sterven, - en maar wacht.-

Het latere werk van Eikeboom is veel strijdbaarder van toon. De maatschappelijke omstandigheden verslechterden snel na 1929 wat voor hem aanleiding was zich opnieuw volledig in de beweging te storten. Bekend werd zijn gedicht *Soldaten en arbeiders, staakt!*, waarvoor het weekblad *De Arbeider* en de redacteur Henk Eikeboom in 1933 werden vervolgd.

Daar vechten weer menschen
Voor anderer wenschen
Daar wordt weer oorlog gemaakt,
Weer schedels gespleten,
Weer alles vergeten,
Soldaten en arbeiders, staakt!

Henk Eikeboom gaf meerdere eigen dichtbundels uit, zoals *Bloed ligt op straat* en *Gevangenisgedichten*. In totaal publiceerde hij meer dan vierhonderd gedichten. Daarbij schuwde hij de bekende 'propagandaverzentoon' niet,waarbij holle retoriek het echt poëtische overschaduwt. Niettemin was hij de meest dichterlijke onder de anarchistische dichters. Bij Eikeboom 'stijgt het streven

zich als dichter te manifesteren ver uit boven het leveren van bewijzen anarchist te zijn.'[7]

INTERBELLUM

Door de belangstelling voor het kunstzinnige in de anarchistische jongerenbeweging en de bemoeienissen van een man als Henk Eikeboom nam de belangstelling voor de (anarchistische) poëzie toe. Het aantal gepubliceerde gedichten in bladen als *De Arbeider* groeide en er trad verbetering op in het gehalte van het dichtwerk. Er was ook belangstelling voor poëzie uit de bredere socialistische beweging, zoals voor het werk van Herman Gorter, Henriëtte Roland Holst, A. van Collem en Adama van Scheltema. Laatstgenoemde is de populairste onder deze dichters. Diens *De Daad* (waarvan in 1922 kwam vast te staan dat dit hoofdzakelijk aan een gedicht van Johann Most was ontleend[8] werd ook met verve door anarchisten gedeclameerd, zoals door Fré Boerema (1915-2007), die dit jarenlang op indrukwekkende wijze tot op hoge leeftijd in Appelscha bleef doen. Ook de jongere generatie socialistische dichters kon de anarchisten wel bekoren, zoals Jef Last, Freek van Leeuwen, Martien Beversluis en Willem van Iependaal. Zijn bundel *Liederen van de zelfkant* kon ook Anton Constandse bekoren.

In navolging van Eikeboom waren er meer bekende anarchistische propagandisten, die zich ook aan de poëzie overgaven. In *De Moker* verschenen van Herman Schuurman, (bekend van zijn *Werken is misdaad*) naast politieke teksten en houtsneden ook gedichten. Ook een andere Moker-redacteur publiceerde gedichten. Jacob Knap (1903 -) alias Jac. Erka, publiceerde in het midden van de jaren twintig de nodige gedichten in *De Arbeider*, die weinig uitgesproken anarchistisch van karakter waren. Ook Jacques Rees (1912-1987), pseudoniem van Martin Paulissen, manifesteerde zich als dichter. In 1934 verscheen zijn bundel *En de wereld wentelde voort, gevangenispoëzie*. De goede bedoelingen van Rees waren beslist sterker dan zijn dichterlijke kwaliteiten.

De Nederlandse anarcho-syndicalisten waren zuinig met het publiceren van poëzie in hun bladen. De voorzitter van het Nederlands Syndicalistisch Vakverbond (NSV) August Rosseau schreef pathetische gedichten, maar ook toneelstukken als *Broze banden* en *Opschietend Zaad!* In het blad *De Syndicalist* publiceerde ook ene Laborator gedichten. Pzisko Jacobs vermoedde dat het hier mogelijk om Albert de Jong ging vanwege het zorgvuldige en nuchtere taalgebruik. Hij zou wel eens gelijk kunnen hebben.

Zeer actief als dichter was de Rotterdamse anarchist Jo Groos (1907-?), die ruim honderd gedichten publiceerde in bladen als *De Vrije Socialist*, *De Arbeider* en *De Vrijdenker*. Hij publiceerde twee bundels, getiteld *Dance Macabre* en *Schaduwen der Stad*. Het werk van Groos blinkt niet uit in hoge kwaliteit. Na 1932 beschreef hij in *De Arbeider* veelal de actualiteit in zijn verzen. Samen met Rees richtte hij in 1932 de 'Landelijke Federatie van Arbeiders Schrijvers' op. Deze beoogde om op 'den grondslag van kameraadschappelijke federatieve samenwerking tegenover de demagogische, platburgerlijke kunstproducten op letterkundig gebied, den groei van een nieuwe stijl, de komst van revolutionnaire literatuur te bespoedigen, door middel van periodieke goedkoope uitgaven van verzamelbundels (rev. proza en poëzie), welke aan critiek van het arbeiderspubliek onderworpen zullen worden', aldus de Centrale Inlichtingendienst.[9]

Beide anarchistische dichters waren voorheen bij 'Links Richten' (collectief van arbeiders-schrijvers, opgericht in 1930) aangesloten, maar hadden zich uit onvrede met de procommunistische koers afgescheiden van deze organisatie. Van januari tot maart 1933 publiceerde Groos in *De Arbeider* een reeks van vijf artikelen over poëzie waarin hij zich ontpopte als de ideoloog van de Nederlandse anarchistische poëzie. Die publicaties lagen in verlengde van het in januari 1933 opgerichte 'Verbond voor Revolutionaire Arbeiders Kunst' (VRAK), zoals de tegenhanger van 'Links Richten' was gaan heten. Het Verbond stierf een vroege dood. Tot haar leden behoorden naast het genoemde tweetal, Henk Eikeboom, Jacques Krul, Jacob Knap, Leo Hornstra en Herman Schuurman.

Voor het tot stand komen van deze organisatie had zich om dezelfde reden al het schrijverscollectief 'Het Roode Baken' van 'Links Richten' afgesplitst. Het was een socialistisch schrijverscollectief annex uitgeverij waarmee Geert van Oorschot zijn eerste stappen op het uitgeverspad zette. In 1932 verscheen op deze wijze *Flarden, een verzameling van revolutionaire poëzie* waarin werk van Henk Eikeboom en Jacques Krul was opgenomen. Na Hitlers machtsovername sloten de meeste 'Roode Baken'-auteurs zich weer aan bij 'Links Richten', maar niet de anarchisten onder hen.

Geert van Oorschot schreef zo'n vijftig gedichten in de anarchistische pers, waaronder enige tientallen gedichten in *De Vrijdenker*. Na zijn verblijf als dienstweigeraar in de gevangenis van Scheveningen stelde hij zich beschikbaar als spreker over dienstweigering en de behandeling in de cel. Daarnaast verschenen er van zijn hand bundels als *Van Oudegeest tot revolutie*, *De Turfgravers* en *Gevangenis*.

Jacques Krul schreef een treffend sonnet over het aan de macht gekomen nationaal-socialisme in Duitsland, getiteld *Peil 1934*:

Eén vlag, één leus, één groet, één heilig teken,
En allemaal in eender uniform,
Bereid om ieder overhoop te steken,
Die 't hoofd niet buigt in de vereiste vorm.

Wie niet gelooft, vertrappen w'als een worm,
Waar men het waagt de eenheid te verbreken.
Ons ideaal is werkelijk enorm,
Gezond verstand en rede moog' ontbreken.

Wij doen slechts wat de Leider ons gebiedt,
Geloven slechts wat Hij gelieft te melden.
Vol heilsverrukking davert dan ons lied:

Heil, bloed en kruitdamp! Allen doen wij mee!
Wij zijn niet dom, wij zijn rasechte helden,
Wie tegenspreekt slaan wij kapot. – Houzee!

In het anarcho-socialistische maandblad *Bevrijding* zou hetzelfde gedicht een jaar later als *Peil 1935* verschijnen.

Ondanks het belang dat de beweging aan poëzie (en kunst en cultuur!) toekende, bleef het ook in de jaren twintig en dertig sterk verbonden met de sociaal-politieke propaganda van het vrije socialisme. Johannes Smit die in het Groningse Sappemeer zowel het Vrouwenkoor 'Zang na den Arbeid' als het muziekkorps 'Geluk door Vrijheid' diri-

geerde, verwoordde dit als volgt: 'Voor zich zelf doen en niet voor de Heeren moet het parool worden, daarom dicht ik vrijheidsliederen, daarom leer ik zangers zingen, opdat eenmaal de tijd zal aanbreken dat al wat er nodig is voor het bestaan der menschen, door allen verbruikt zal worden. Mijn zang en muziek is niet om u aangenaam bezig te houden, maar om u op te wekken tot mooie en menschelijke daden, dus niet enkel een centje meer, maar het levensgeluk voor alles wat leeft.'[10]

NAOORLOGSE PERIODE

De periode na de Tweede Wereldoorlog liet aanvankelijk meer van hetzelfde traditionele dichtwerk zien, vooral in *De Vrije Socialist*. In het heropgerichte *Recht voor Allen* toonde Geert de Groot (1907-2009) zich een waardig opvolger van de jongere generatie anarchistische dichters van voor de oorlog. Hij bediende zich van pseudoniemen uit het esperanto, zoals Vespido en Gerdanjo. Zoals meer voormalige jongeren rond het terrein in Appelscha was hij ook zeer muzikaal. Tekst en muziek gingen bij hen hand in hand.
Van vernieuwing is pas sprake als vanaf 1960 als in *De Vrije Socialist* jongeren van hun dichterskwaliteiten getuigen. De eerste opvallende poëet is Arthur Mendes Georges (pseudoniem van George Ides) die duidelijk werd geïnspireerd door het surrealisme. Hij fungeerde als trendsetter. Uit het gedicht *Maatschappij* komt de volgende passage:

In de ketel koken eerlijke jonge mensen
Tot bedriegers, oplichters en dieven.
Uw schrijvers en dichters
Verkleuren tot kapitaal leugenstemmen
Kunstenaars verliezen hun ik
In massa-ogen behaagzucht

In de latere *De Vrije* valt het dichtwerk van Jil de la Rie in positieve zin op. Hij tooide zich met de Chinese naam Li Tse. In het gedicht *De laatste peren* luidt de derde strofe:

Het leven vraagt om avontuur,
Na koffiepraat bij naaste buur.
Moraal ligt er dik bovenop;
Rotting begint in eigen kop.

Voor het overige zijn de jaren zestig en zeventig in poëtische zin enigszins armoedig voor de beweging. De dichtcultuur van weleer is stilaan verdwenen, nieuwe stemmen zijn schaars. Zielsverwanten als Simon Vinkenoog vonden kennelijk geen aansluiting en hoewel *Provo* beslist taalvaardig was, bracht het maar een enkele dichter voort, namelijk Hans Tuynman. Deze schreef in zijn gevangenisperiode 'provotariese gedichten' die vaker humoristisch dan poëtisch waren. In zijn gedicht *Aan Simon Vinkenoog* begon hij als volgt:

Nadat hij lang
En tevergeefs
Had getracht
Zichzelf te verliezen
Besloot hij door de
Omstandigheden gedwongen
Zijn armen
Te laten groeien
Tot hij het heelal
omvatten kon

KRAAKBEWEGING

In de jaren tachtig vond er een opleving plaats van de anarchistische poëzie. De kraakbeweging met haar vrijplaatsen, cafés, concertzalen en bijeenkomsten vormde een kweekvijver voor nieuw talent. Ook een opleving in de anarchistische beweging zelf bracht nieuw talent voort.
In *De Vrije* diende zich een jonge anarchistische kraker met literaire kwaliteiten aan uit Nijmegen, Irun S. (pseudoniem van Jeroen Scheifes). Zijn roman *Charges* werd in 1990 met de Lift-Debuutprijs bekroond. In *De Vrije* van augustus 1985 stond onderstaand titelloos gedicht:

Als ze dan schrijven
Dat wij nooit ergens
Blijven maar altijd in de
Weer zijn met veranderen

Als ze dan zeggen
Dat wij nooit iets
Uitleggen maar altijd meteen
Toeslaan en
Veranderen

Als ze dat dan beweren
Geef ze onmiddellijk gelijk en
Kijk hen aan

Alsof ze geheel
Nieuw zijn

In de Haagse scene trad Adriaan Bontebal (Aad van Rijn) naar voren. Bontebal had een goed gevoel voor Haagse zwarte humor getuige de volgende tekst:

Dichtersavondjes
Zij slepen zich vaak voort
als de crematieviering
van een minder geliefd
familielid
waarbij zelfs de kist
het verdomd
vlam te vatten

Amsterdam had Diana Ozon, die aanvankelijk furore maakte als platinablonde punkdichteres. Uit haar gedicht *Voedertijd* komt de volgende passage:

Hallo, meneer van de monocultuur
Uitvinder van de kunstmestvervuiling
Expert van de exportproductie
De doordraaidestructie
Die kunstmatige waarden creëert
Miljoenen lege magen negeert

Miljoenen lege magen was ook de titel van de enige LP van Verz Ed, een protestzanger die opgepikt werd door *Gramschap*. Rond dit anarchistische tijdschrift ('pamflettenreeks') groepeerde zich een militante groep kunstenaars en muzikanten, die in tekst, beeld en geluid een geheel eigen Do It Yourself-cultuur creeerden. Een van de dichters van dit gezelschap was Nico van Apeldoorn, die ook tekende voor de tekst van *Je loog tegen mij*. In de uitvoering van Drukwerk werd dit een grote hit. Of onderstaande tekst van hem afkomstig is, durf ik niet met zekerheid te stellen. In *Gramschap* werd zelden iets ondertekend met een naam, maar gezien het taalgebruik vermoed ik van wel. In het kader van *Lessen in werkelijkheid* volgt hieronder één van de drie gedichten *Zou jij hier willen leven?*[1]

In het winkelcentrum
Waar de junkies bloeien
In geheime gangen
Hurken
De nieuwe wilden
Verzonken in magiese rituelen
Waardeloze waar
verwisselt van eigenaar
Cassetterecorder wordt bruin-witte
Kralen in gevouwen papiertje
De blanke jager is op pad
Reservaten worden ontworpen

Amsterdam kende ook een dichter die

regelmatig optrad en publiceerde in het actieblad *Bluf!* en het punkblad *Koekrand*. Hij tooide zich met de naam Dorpsoudste de Jong, een pseudoniem van Jos de Jong. Hij werkte wel samen met de punkband The Ex, maar trad ook solo op, zoals tijdens de Anarchistische Driedaagse in 1986 te Nijmegen. Grote indruk maakte zijn performance van het dichtwerk *Emblemen* op mij, waarvan hieronder een fragment staat vermeld:

Jodensterren op de muur,
Als zijnde een teken van solidariteit
Met de reeds lang overledenen
Ik zal jullie een geweten schoppen
Hondekoppen met je naziverering

RUIGOORD

Van de groep die de Internationale Anarchistische Bijeenkomsten (IAB) in 1986 en 1988 organiseerde, maakten enige dichters deel uit. Adrie Krijgsman die ook beeldend kunstenaar was, maakte de affiches van beide bijeenkomsten. Oene Bult (pseudoniem van Oene Bergher, 1928-2002) was lid was van de Stellingwarver Schrieversronte. De Stellingwerven zijn een regio in Zuidoost-Friesland, waar men vanouds Stellingwarfs spreekt. Geen Fries dus maar een vorm van Nedersaksisch waartoe ook het Gronings, het Drents en het Twents behoren. Bult schreef vaak humoristische (spot)gedichten, wat vrij uitzonderlijk was in de anarchistische poëzie. Hieronder staat een haiku van hem (een vorm van Japanse dichtkunst), geschreven in drie regels waarvan de eerste regel vijf, de tweede regel zeven en de derde regel weer vijf lettergrepen telt.

Herfstbladeren vallen
Mollen kruipen ondergronds
Onstuitbaar verzet

In 1988 vond de tweede Internationale Anarchistische Bijeenkomst plaats in het kunstenaarsdorp Ruigoord, waar naast de schrijver Gerben Hellinga ook de auteur en dichter Hans Plomp woonachtig was. We organiseerden met al die dichters die de beweging toentertijd telde een heuse dichtersavond, die behalve moeiteloos gevuld was, ook een groot succes bleek. Hans Plomp trad ook op maar of hij onderstaand gedicht heeft voorgedragen, durf ik niet te beweren. Hieronder volgt een fragment uit *Een nieuw gebed*:

Grote bom die in de hemel is en op aarde
En in de wateren van de zee,
O Bom, wij knielen voor u op deze nieuwe dag,
Wij danken u, o Bom, dat gij vannacht niet vielt
Dat gij ons zondaars weer een dag schenkt

De grote animator op deze dichtersavond was ongetwijfeld Jan Bervoets. Hij had zich pas recent op het pad van de poëzie begeven en dat deed hij niet onverdienstelijk. In zijn bijdrage *Poëzie en Anarchie* aan het themanummer Literatuur en anarchisme van het tijdschrift *Balustrada* in 1988 poneerde Jan Bervoets de prikkelende stellingen dat echte poëzie een politieke keuze is en ook dat poëzie niet echt is als de orde niet wordt verstoord.

Surrealistische teksten, een goed taalgevoel en veel symboliek maakten zijn werk niet bepaald toegankelijk of eenvoudig te plaatsen. Uit zijn eerste bundel *Onder andere associatie* hieronder het gedicht *Eik en Duinen*, ('Eik en Duinen' is een begraafplaats in Den Haag):

De wilgen strelen met hun toppen
De ganzepas achter de baar
Het grint maakt de schreden licht

Maar voor je 't weet ben je gezwicht
Voor wierook en andere conventies
Want de erfenis van onze tekst
Is het geraamte van onze gevangenis

Sindsdien hebben zich in en naast de beweging voortdurend dichters opgehouden die hun werk publiceerden in de bladen maar ook optraden op bijeenkomsten en dichtersavonden. Veelal in de marge maar onmiskenbaar aanwezig!

BRONNEN

Diverse bladen als *De Arbeider, De Wapens Neder* en *De Vrije Socialist* – Hubert van den Berg, *Theo van Doesburg, anarchisme en dada*, Amsterdam 1998 – Jan Bervoets, *Onder andere associatie*, Arnhem 1989 – Jan Bervoets, *Poëzie en anarchisme*, in: *Balustrada*, 2e jg, nr. 3/4, 1988 p. 23-26 – Pzisko Jacobs, *Henk Eikeboom, Anarchist,* Haarlem 1986 – Pzisko Jacobs, *Nederlandse anarchistische poëzie*, Verslag van een onderzoek, z.j. (1989) z.p. (ongepubliceerd manuscript) – Pzisko Jacobs, *Nederlandse anarchistische poëzie*, in: *Balustrada*, 2e jg, nr. 3/4 1988 p. 10-19 – Jaap van der Merwe, *Gij zijt kanalje heeft men ons verweten, het proletariërslied in Nederland en Vlaanderen*, Utrecht/Antwerpen 1974 – Hans Tuynman, *Full-Time Provo*, Amsterdam 1966 – Wolter Wolters (red.), *Proza en Poëzie*, Groningen 1914.

NOTEN

(1) Hubert van den Berg, *Theo van Doesburg, anarchisme en dada*. 24 – (2) Henk Eikeboom schreef twee artikelen, namelijk *Dada* en *Wat wil het dadaïsme?* in *De Vrije Socialist* van respectievelijk 27-3-1923 en 10-4-1923 – (3) Hubert van den Berg, *Theo van Doesburg, anarchisme en dada*. 24 en 30 – (4) Hubert van den Berg, *Theo van Doesburg, anarchisme en dada*. 17-18, 60, en 65 – (5) Hubert van den Berg, *Theo van Doesburg, anarchisme en dada*. 20 – (6) *De Arbeider* 3-8-1929 – (7) Pzisko Jacobs, *Nederlandse anarchistische poëzie*, Verslag van een onderzoek, 70 – (8) Pzisko Jacobs, *Nederlandse anarchistische poëzie*, Verslag van een onderzoek, 103 – (9) Rapport Centrale Inlichtingendienst. Jaargang 1933. Overzicht No. 1. Geheim. – (10) *De Arbeider* 7-4-1928 – (11) Afkomstig uit *Gramschap* 17, januari 1981.

BIJ DE ILLUSTRATIES

De tekeningen op de pagina's 27, 32, 34 en 41 zijn van Albo Helm, die op de pagina's 2, 18, 45, 51 en 57 zijn van Manuel Kneepkens. De tekening op het omslag is van de Engelsman Clifford Harper.

DE KRACHT VAN POËZIE

Nico van Apeldoorn

Veel mensen denken dat poëzie een manier is om eenvoudige dingen, zoals bijvoorbeeld 'ik houd van je', op een ingewikkelde manier te zeggen. Voor mij is poëzie altijd precies het omgekeerde geweest: een manier om ingewikkelde dingen op een eenvoudige manier te zeggen. Hieronder een paar persoonlijke notities over poëzie.

INSPIRATIE

Als er één ding is waar ik als dichter niet in geloof, dan is het 'inspiratie'. Die veel geroemde mysterieuze bron voor poëzie, een soort van bovenaf neerdalende kracht die 'over' de dichter komt (of de dichter overkomt), heb ik nooit serieus kunnen nemen.
Een gedicht komt niet voort uit inspiratie maar uit een aanleiding. En bij een echt gedicht, een gedicht dat het gemiddelde sinterklaasrijm of candlelight-gezwemel overstijgt, is die aanleiding volgens mij altijd wat je 'sociaal' of 'communicatief' van aard kunt noemen, dat wil zeggen breder dan het ego van de dichter en specifiek gericht op het beïnvloeden van de lezer of toehoorder.
Om misverstanden te voorkomen: dat betekent niet dat een gedicht per definitie een politieke lading zou moeten hebben, of zelfs maar een specifiek doel. Het betekent ook niet dat poëzie altijd *over* iets moet gaan. Het betekent wel dat het altijd *om* iets moet gaan. Poëzie moet iets teweeg brengen. Dada-poëzie brengt evenzeer iets te weeg als de met maatschappelijke relevantie geladen teksten van Bertolt Brecht.
Je zou kunnen zeggen dat goede poëzie een persoonlijke boodschap relevant maakt voor anderen en dat ze dat doet met meer diepgang en invloed dan proza over het algemeen kan bereiken.
Dat poëzie de mogelijkheid biedt om in een kortere vorm meer over iets te zeggen dan in proza mogelijk is, om als het ware in één keer tot de kern door te dringen, is trouwens geen reden om de poëzie te verheerlijken. De kern van iets is niet per definitie de totale essentie. De oppervlakte, die brede laag om de kern heen, met rimpels die ruimte voor twijfel bieden, met uitsteeksels waar je dingen aan kunt hangen, is evenzeer onderdeel van wat er gezegd moet worden en die omvangrijke, wat inerte en soms versluierende oppervlakte heeft zijn eigen verdiensten en waarde en kan meestal alleen in proza omschreven worden.
Toch: veel meer dan proza kan poëzie dingen in beweging zetten die anders stil blijven staan.

POËZIE ALS PROPAGANDA

Toen ik kort geleden een dichtervriend vertelde dat ik van plan was wat gedichten voor te gaan lezen bij een poëzieavond op een voor mij nieuwe locatie, waarschuwde hij me dat het publiek en de poëzie daar voor mij wellicht niet zo geschikt waren want 'te zweverig'. Waarop ik hem er op wees dat ik ook best wat 'zweverige' gedichten had geschreven. En dat dacht ik ook echt.
Maar toen ik op zoek ging tussen bijna vijftig jaar gedichten – die ik sinds kort bijna allemaal in de computer heb staan – bleken de enige teksten die je wat 'zweverig' zou kunnen noemen een paar gedichten te zijn uit eind jaren zestig, toen we allemaal nogal veel lsd namen. Daar zat overigens best een mooi gedicht tussen.
Kennelijk ontkom ik er als dichter al een halve eeuw niet aan om concreet te zijn, om poëzie als middel te beschouwen om iets over te brengen van mijn (anarchistische) overtuiging.

Het eerste gedicht dat ik ooit schreef ging over Caryl Chessman. Chessman was een Amerikaanse crimineel die in mijn geboortejaar (1948) ter dood veroordeeld was en vanuit de dodencel, optredend als zijn eigen advocaat, bijna twaalf jaar lang zijn doodsvonnis aanvocht op grond van vele ongerechtigheden in de procesvoering, tot hij in 1960 uiteindelijk toch geëxecuteerd werd. Hij studeerde niet alleen rechten in de gevangenis, maar schreef ook meerdere boeken over zijn zaak. Als twaalfjarige schreef ik een gedicht over zijn executie, gedreven door een diepe afkeer van de doodstraf en het idee dat geen enkele staat het recht heeft iemand te vermoorden.
Die afkeer van de doodstraf had ik van mijn ouders, vooral van mijn moeder. Zij nam me toen ik vijf was – noodgedwongen, er was geen kinderopvang – mee naar een demonstratie tegen het doodvonnis van de Amerikaanse communisten Julius en Ethel Rosenberg. En een paar jaar later vertelde ze me dat dit de tweede keer was geweest dat ze in Amsterdam protesteerde tegen een politiek doodsvonnis. In 1927 had ze als lid van de anarchistische jeugdgroep De Moker gedemonstreerd tegen de justitiele moord op de Amerikaanse anarchisten Sacco en Vanzetti.
Het gedicht over Chessman heb ik niet meer, maar als dichter is er voor mij dus blijkbaar sinds die tijd niet veel veranderd. In wezen is en blijft poëzie voor mij een vorm van propaganda. Niet voor niets vind je in iedere beroemde redevoering de nodige kenmerken van poëzie terug, net als trouwens in iedere effectieve advertentietekst.

Ik heb de poëtische vorm altijd geprobeerd te gebruiken om de werkelijkheid bloot te leggen, de werkelijkheid die onder de suikerlaag van de informatiestroom schuilt. Ik kan me moeilijk een andere manier van dichten voorstellen, wat niet wil zeggen dat ik andere poëzie niet kan waarderen. Hierboven heb ik al betoogt dat wat inhoud betreft de enige norm voor goede poëzie is dat het ergens om gaat.

VORM

Wat de vorm betreft: ik heb nooit iets opgehad met die eindeloze discussies over de vorm van poëzie. Is een sonnet superieur aan het vrije vers? Kan een tekst met uitgevulde regels wel poëzie genoemd worden? Moet poëzie rijmen? Is het metrum van een rondeel onaantastbaar?
Naar mijn idee moet de dichter de vorm kiezen die het best past bij wat hij zegt en misschien is dat kiezen juist wel de kern van dichterschap.
Mijn eigen poëzie, poëzie als propaganda, werkt vaak het beste als het wordt voorgedragen. De oorsprong van de poëzie ligt natuurlijk ook bij voordracht, bij geluid. Dat wil niet zeggen dat alleen poëzie die het sterkst overkomt als hij voorgelezen wordt, goede poëzie is. Sommige poëzie vraagt er om dat je het in een langzaam tempo tot je neemt, vraagt er om dat je terug kan kijken naar vorige zinnen, vraagt ook om het gezel-

schap van een beeld, van de manier waarop de tekst op de pagina staat (zoals andere poëzie vraagt om muzikaal gezelschap).
Maar ik denk wel dat ook voor die poëzie geldt dat het *als* het voorgelezen wordt, moet *klinken*. Dat is eigenlijk de enige eis die ik aan de vorm van gedichten zou willen stellen: hardop moet het klinken. Wat niet klinkt als het voorgelezen of gezongen wordt is geen poëzie.

Tenslotte: net als bijna elke dichter heb ik me wel eens bezondigd aan het incestueuze dichten over het dichten. In 1973 schreef ik een gedicht met de titel *Poëzie is*. Dat begon met:

Poëzie is
niet een speeltje voor
verveelde intellectuelen
niet een kruiswoordpuzzel met
boekenbal te winnen
niet een wereldrecordpoging
woordopstapelen

en eindigde met:

Poëzie is
de zonnebril waardoor we de dreigende
wolken zien hangen in de
overbelichte hemel

Poëzie is
de onmacht van de taal
overwonnen.

En eigenlijk is dat misschien wel een stuk helderder dan het hele prozaverhaal hierboven en vormt het daarmee de perfecte illustratie van de kracht van de poëzie.

Er zijn er altijd die het wagen

Er zijn er altijd die het wagen
die als de grote stilte heerst
hun stem verheffen om te vragen
wie van die stilte profiteert.

Er zijn er altijd die niet zwijgen
die niet verstandig en omzichtig zijn
die weten dat ze er last mee zullen krijgen
maar liever eerlijk dan voorzichtig zijn.

Er zijn er altijd die de rust verstoren
die zich niet houden aan het bang fatsoen,
er zijn er altijd die zich laten horen
ook als de meesten er het zwijgen maar toe doen.

Er zijn er zat die moedig spreken
over het onrecht ver bij hen vandaan,
maar hoor hun stemmen aarzelen en breken
zodra het onrecht voor hun neuzen wordt begaan.
Dan is het met hun moed ineens gedaan
dan denken ze behoedzaam aan hun baan
dan is het tijd de koppen in het zand te steken
dan is het tijd de hoofden braaf te nijgen
en mee te drijven op het tij.

Gelukkig zijn er altijd die niet zwijgen
en alleen die zijn, zelfs gevangen, vrij.

Ze komen onder stenen vandaan

Ze komen onder stenen vandaan
onder bunkers die
overwoekerd met gras en gele brem
genoemd werden:
het verslagen verleden.

Ze zeggen dat de mens slecht is
om hun eigen misdaden te rechtvaardigen

Ze spreken over schaarste
om hun vele diefstallen te camoufleren

Ze beweren dat vrede en veiligheid
niet vanzelfsprekend zijn
om hun verantwoordelijkheid voor de
komende oorlogen te verbergen

Ze hebben het over geestelijke vrijheid
om te kunnen zwijgen over economische
afhankelijkheid

Ze groeien uit de schoot
die zich onwetend houdt

Ze drommen tevoorschijn
vermomd
in de vele vergeten uniformen
van leugens die zo oud zijn
dat ze nieuw lijken te glanzen.

Zou jij hier willen leven?

1.

zou jij hier willen leven?

in de grijze straten
's morgens vroeg
vroeg in iedere ochtend
natte voeten
op plichtpad

onder bankstellen bedolven
snelfiltermaling slurpen
uit decoratieve koppen

en wachten tot het over gaat
wachten
tot
het
over gaat.

2.

zou jij hier willen leven?

waar statenloosheid een misdrijf is
en vrijheid een gevaar

waar brood bijstand is geworden

waar het ontbrekende stempel
het laatste oordeel is.

zou jij hier willen leven?

DE POËET-POLITICUS

Manuel Kneepkens

Dichter: de grootste mogelijke
kleinschaligheid

Politicus met maar èèn stem!

Men kan de troostende functie van de poëzie roemen. Men kan ook haar subversieve karakter vrezen. Dat deed Plato, die dichters (en musici) uit zijn Modelstaat bande. Van uit zijn (totalitair) oogpunt bezien niet ten onrechte. Want tot in onze tijd toe hebben heel wat totalitaire regimes de kracht van de dichtkunst, c.q. de dichter moeten ondervinden en zijn er zowaar aan onder door gegaan. Denk bijvoorbeeld aan Vaclav Havel in Tsjecho-Slowakije.
De filosoof Adorno daarentegen wilde op heel andere reden de poëzie verbannen. Volgens hem kon (en mocht) er na Auschwitz *geen poëzie meer geschreven worden.*
Maar dat zie ik anders .

Juist na Auschwitz dient er meer dan ooit poëzie geschreven. *Want de poëzie is een humanisme. We moeten ons bestaan nooit en te nimmer laten bepalen door die* Mörder unter uns.
Kortom, poëzie zie ik als contemplatieve politiek. Politiek als actieve poëzie. Anders gezegd: poëzie is in de eerste plaats weliswaar een talige activiteit, een *schrijf*daad, een activiteit op papier, maar… daar mag het niet bij blijven, … de poëzie is òòk een levenshouding… en dus uiteindelijk met maatschappelijke en zelfs politieke consequenties! Dat is niet nieuw. In de negentiende eeuw noemde Shelley bijvoorbeeld de dichter de (niet erkende) wetgever van de wereld.
In die opvatting: 'dichterschap niet alleen als talige activiteit maar tevens als een levenshouding', voel ik mij thuis. Zeker, ik heb mij in mijn Rotterdamse leven moeten manifesteren als jurist en lokaal politicus en zelfs als beeldend kunstenaar. Maar dat alles zie ik als 'de dichtkunst beoefenen *met andere middelen…'*
Maar, en dat is de hamvraag, hoe is het in de geschiedenis de *poëet-politicus* vergaan? De twintigste eeuw heeft twee experimenten op het terrein van de poëtische politiek gekend. Beide vlak na de Eerste Wereldoorlog.

Eén: de kortstondige radenrepubliek Beieren, *Litteratenrepublik* genaamd omdat daar twee (anarchistische) literatoren, Erich Mühsam en Gustav Landauer, prominent aan deelnamen plus de schrijver Ernst Toller, een onafhankelijke socialist. De *Litteratenrepublik* heeft helaas maar kort bestaan. Intern ondermijnd door de Moskou-getrouwe KPD-communisten en van buiten door het optreden van het *Freikorp*s Ritter von Epp, dat de 'opstand' bloedig neersloeg.
Twee: de zgn. *Republiek van Carnaro* waarvan de Grondwet… *een gedicht* was!
Die republiek werd gesticht door de Italiaanse dichter en dandy Gabriele'd Annunzio in de stad Fiume (Rijeka), door hem eigenhandig met een particulier legertje, de *Arditi,* veroverd. Ook die republiek heeft maar kortstondig bestaan.
De Vrijstaat Carnaro heeft indirect de

idee van poëet-politicus in diskrediet gebracht.
Niet omdat deze vrijstaat letterlijk een *vrij*staat was. De vrije liefde werd er enthousiast en in het openbaar beoefend , zowel door homo- als door heteroseksuelen. En wel zodanig dat een apart ziekenhuis moest worden opgericht voor geslachtsziekten. Maar vooral in diskrediet gebracht door Mussolini, die voor zijn jonge fascistische beweging veel van de 'anarchofascist' d'Annunzio over nam, zoals de eindeloze balkontoespraken, diens lijfspreuk *vivere pericolosamente* (een letterlijke vertaling van Nietzsche's *gefährliches leben*), de titel Duce en…. de gepolijste kale kop. Zowaar valt hier een vage (?) reminiscentie met de *italofiel* Pim Fortuyn te bespeuren.
Samen met de anarchist Hans Ramaer, de *AS*-lezer welbekend, heeft ondergetekende in 1993, ondanks dit alles, nog eens een poging gewaagd om *poëtische politiek* bedrijven door het stichten van een poëtische partij: de Stadspartij Rotterdam.
Met enig (tijdelijk) succes. De partij kwam met twee zetels in de Rotterdamse gemeenteraad. Maar is daar in 2006 weer uit verdwenen.
Als poëet-politicus zag ik naar de stad als naar een tekst. Wat is er goed aan die tekst?
Wat moet behouden blijven? Wat moet veranderd. Wat ontbreekt er?
Als men de stad – in dit geval Rotterdam – als tekst ziet, dan kan dat grosso modo op twee manieren: 'de stad als verhaal' en 'de stad als gedicht'. (In Italo Calvino's boek *De onzichtbare steden* wordt de stad beschreven als poëzie) In mijn concept 'de stad als verhalend gedicht', gaan die twee visies moeiteloos in elkaar over.
Rotterdam heeft met zijn 'verhaal'-kant een probleem, dat andere steden niet kennen.
Het heeft geen Oude Kern. Dat komt door het Bombardement en de keuze gemaakt na de oorlog om Rotterdam 'weder op te bouwen' als een 'Amerikaanse stad'. Daardoor is zeer veel geschiedenis van Rotterdam in het luchtledige verdwenen. De Stadspartij zag het onder meer als haar taak om Rotterdam zoveel mogelijk zijn geschiedenis terug te geven.
Het Brandgrensproject is daarvan het duidelijkste voorbeeld. Dat wat de verhaalkant betreft.
Het Marten Toonder-monument ('Het Bommelding'), de Bint-plaquette in de Saftlevenstraat, de Kunsthalte (de tramhalte bij het Museumkwartier) en het helaas niet tot stand gekomen Pietje Bell-monument op de Mariniersweg, gaan al meer de kant van de poëzie op. Die ontwikkeling vond haar hoogtepunt in het leggen van *haiku*-tegels in de Karel Doormanstraat. De motie Stadsdichter ligt in het verlengde. Sindsdien heeft Rotterdam een Stadsdichter.
Wat de toekomst betreft, die diende volgens Ramaer en mij groen en duurzaam te zijn. Een stad moet in de postmoderne *ecologische* tijd groen zijn of zij zal niet zijn.Maar dit groen en duurzaam worden van Rotterdam blijkt toch vooral een proces *van bottom up.*
Groene Poëzie moet Rotterdam gaan veranderen. En uiteraard, heel Nederland!

De Bambi van Vermeer

Wat oogt er mooier dan 'het Meisje met de Parel'?

Het Melkmeisje, dat haar zog niet voor zich houdt
maar haar borsten deelt, glimlachend
met de schilder, die ze toevertrouwt
aan het (Delfts) wit van zijn canvas?

Michelangelo, achterop de fiets bij God
wanneer die plots het diepblauw plafond
van de Sixtijnse kapel verlaat
en het Heelal in sprint
– Hop! Hop! – de Melkweg op?

Rembrandt, die de Kuise Susanna bewondert
en tot de ouderlingen achter de struiken
sist : 'En nou opgedonderd!
Weg van de punt van mijn penseel!'

Mis!

Het allermooiste schilderij ter wereld is

'het Hertje
van
Emmaüs'

Helaas, is dat bedrog !

Salon d'Automne

Nu kaalt in het Kralingse Bos
de Herfst
een exhibitionist
bloot
onder zijn een regenjas

En in de Boroboedoer van de Speeltuin
rumoeren nu broze Boeddha-achtigen
tussen spinnenwebben
Welvaartskinderen met obesitas

De vergeelde blad-
stiltes
die nu vallen

fijnschilderen

met bladgouden penselen
wordt nu dagelijks droom-
taak

Niet voor Piet Mondriaan
(chronisch maagzuur)
noch voor Vincent van Gogh
(chronische oorpijn)

Maar voor homofaunen, cruisend
in verborgen iepenlanen
op muziek van Debussy
Herfst: Salon
van kreunende takken
Gevernist sepia genot!
Plots…/ storend… /
in de ochtendnevel
het geluid van kettingzagen

Vrijheid bestaat niet…!

Vrijheid bestaat niet…!.

Heartbreak Hotel

Aan een Noordzee loodgrijs als een spoorlijn
doodlopend
op een foto vol doden- in hinterland Duitsland

woeien plots Jazz-klanken
aan
uit Grand Hotel 'Huis ter Duin'

Vergane Glorie :

Le Quintet de Hot Club De France!

Wist jij vèèl
dat Django Reinhardt, hun lead-gitarist
liefst twee vingers miste...

Jij fietste
toen de duinen van de Jaren Vijftig in
naar bunkers, zo verstoken van Duitsers

als jouw leven van Halbstarke
/ in Suez… / in Hongarije…/ in Congo…
van enige zin…

NAVO-lid, vertel dan nu je nageslacht
over de dood van Elvis
the Pelvis
hoe 't schrijnde, toen daar in 't duinzand
kortstondig

je hemels
teveel
aan vingers

DE ZWARTE SPIEGEL VAN DE SURREALISTISCHE POËZIE

Laurens Vancrevel

De drang tot poëzie, die even wild en fundamenteel is als de drang tot vrijheid, liefde en geluk, is ieder aangeboren, maar wordt doorgaans getemd door opvoeding, onderwijs en omgeving en misvormd tot een onschadelijke bagatel. Ware poëzie schept ontembare kracht om de taal te bezielen en van nieuwe betekenissen te vervullen, om de wereld te veranderen en om het leven zijn wonderen terug te geven. 'Ik zing omdat ik zanger ben. U gebruik ik daarbij omdat ik oren nodig heb,' riep Max Stirner (1806-1856) uit in zijn wonderbaarlijke levensfilosofie Der Einzige und sein Eigentum, *dat betoog als een gedicht dat tegelijk een wild exorcisme is van alle onderdrukkende 'spoken' en misleidende abstracties die de mens knechten en tot 'Lump' maken, tot vod.*

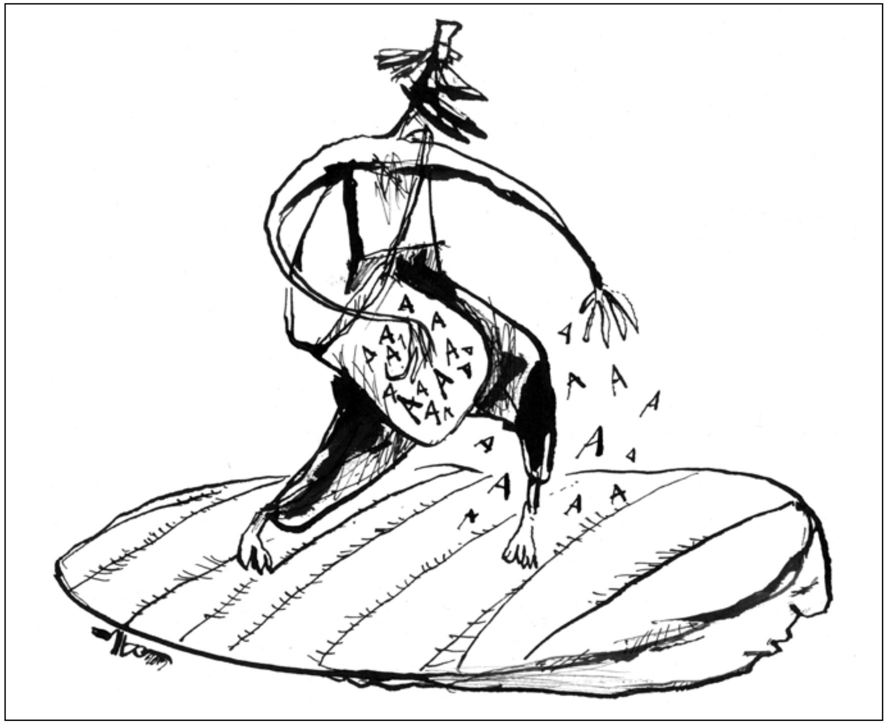
De Mexicaanse surrealist Octavio Paz (1914-1998) typeerde poëzie als een uiting van anarchisme: 'De poëtische activiteit, die in staat is de wereld te veranderen, is van nature revolutionair; als geestelijke oefening is zij een methode tot innerlijke bevrijding. De poëzie onthult deze wereld; ze schept een andere. Brood voor de uitverkorenen; verdoemd voedsel. Zij isoleert; zij verenigt.' Paz schreef dit in zijn sublieme boek *El arco y la lira* (1956, 'De boog en de lier'), waarin hij poëzie plaatst binnen de cultuur- en literatuurgeschiedenis, de psychologie, de filosofie en de politiek. Hij analyseert daarin ook het tragische engagement van de surrealisten met de revolutionaire marxisten, en hun latere anarchistische oriëntatie.
In het manifest over de toekomst van vrije, revolutionaire kunst, dat de gevluchte communist Lev Trotski en de surrealist André Breton in 1938 gezamenlijk schreven, stelden zij dat alleen de anarchistische samenleving van de toekomst absolute vrijheid zou kunnen bieden aan creativiteit en poëzie, een vrijheid die (op uiteenlopende wijzen) beknot wordt door de kapitalistische, fascistische en communistische gemeenschappen. Die opvatting wordt ook nu door de meeste surrealisten gehuldigd.
Door een gelukkig toeval stuurde een Mexicaanse vriendin mij in mijn adolescententijd poëzie toe van Octavio Paz, lang voordat ik bekend was met het surrealisme. Zijn poëzie raakte mij blijvend – ik ben sindsdien met hem 'in dialoog' gebleven; gaandeweg voegden zich tal van anderen in dat denkbeeldige gesprek – eerst Artaud, Breton en Péret, wat later Celan, Arp, Larrea, Cesariny en tal van anderen. Ik stemde definitief in met Bretons op het eerste gezicht mysterieuze uitspraak, dat 'de taal de mens gegeven is om er een surrealistisch gebruik van te maken'.
Inmiddels bleek het toeval mij opnieuw welgezind te zijn, toen ik in 1960 bevriend raakte met de erudiete en strijdbare anarchist Jak van der Meulen (1928-1998). Hij maakte mij niet alleen vertrouwd met het werk van Dadaïsten en surrealisten, waarvan hij een unieke bibliotheek bezat, maar ook met de denkbeelden van Max Stirner, Michael Bakoe-

nin en andere vrijheidslievende revolutionairen. Toen ik later het boek van Arthur Lehning, *Bakoenin – Biografie in tijdsdocumenten* (1977) las, viel mij op dat de daarin opgenomen beschrijving die Arthur Arnould in 1891 van Bakoenin gaf ook voor Van der Meulen zou kunnen gelden: 'een man uit één stuk, bij wie de rede nooit de gedachte controleerde; reusachtig groot, sterk en zwak, meegesleept door de behoefte aan voortdurende actie, door de behoefte te scheppen.'

Met deze tweeledige 'geestelijke bagage' kreeg ik spelenderwijs toegang tot de van energie bruisende internationale *underground* van de surrealistische beweging, een bont gezelschap van dichters, denkers en beeldende kunstenaars in vele landen, zonder uitzondering uiterst individualistisch, libertair en opstandig, sommigen met een grote literaire of artistieke reputatie, en vele anderen volstrekt onbekend bij het publiek en niet van plan om zich te onderwerpen aan de eisen van de markt. De meesten voorzien in hun levensonderhoud met baantjes, waarnaast zij voldoende eigen tijd kunnen besteden aan hun creatieve werk. Velen van hen geven hun werk individueel of collectief in eigen beheer uit, tegenwoordig vaak in de vorm van 'printing on demand'; er bestaan bovendien vele kleine tijdschriften en 'blogspots' waarmee het onderlinge contact wordt verzekerd en waar alle geïnteresseerden kennis van kunnen nemen. Het surrealisme heeft daardoor veel weg van 'een semi-geheim genootschap', zoals Octavio Paz eens opmerkte.

In mijn jaren als literair uitgever kreeg ik de gelegenheid om tal van boeken van surrealisten en anarchisten op de de markt te brengen. Van Anton Constandse (1899-1985), die ik in 1968 ontmoette bij een van zijn colleges over de geschiedenis van Latijns-Amerika aan de Amsterdamse universiteit, heb ik tussen 1975 en zijn overlijden in 1985 negen belangrijke boeken uitgebracht. Het eerste daarvan was *De Alarmisten*, een van een uitvoerige inleiding voorziene bloemlezing uit de anarchistische tijdschriften *Alarm* en *Opstand*, die Constandse tussen 1922 en 1928 had geleid. Ik had daarover gelezen in het speciale nummer van *De Gids* dat in 1969 ter ere van zijn zeventigste verjaardag was verschenen. Bij een ontmoeting in 1974 spraken wij over de gelijktijdige avant-garde in de kunst en in het politieke denken van de jaren twintig van de vorige eeuw; Constandse vertelde toen dat hij destijds met grote belangstelling de revolutie in de kunsten volgde, en dat Theo van Doesburg ook voor *Alarm* een bijdrage over Dada had geschreven. Wij hebben toen gezamenlijk een keuze gemaakt uit de twee revolutionaire bladen, en daarna volgden thematische essaybundels als *Bevrijding door verachting* (1976), *Anarchisme: inspiratie tot vrijheid* (1979) en *Het soevereine Ik* (1983). Van de surrealistische auteurs die ik uitgaf noem ik André Breton, Octavio Paz, Hans Arp en Nederlanders als Jan G. Elburg, Theo van Baaren en L.Th. Lehmann.

Bijna alle surrealisten hebben onmiskenbaar anarchistische ideeën, maar slechts enkelen zijn rechtstreeks betrokken (geweest) bij specifieke anarchistische activiteiten, voor zover mij bekend. Dick Gevers merkt in zijn uitstekende boekje *Surrealisme en anarchisme* (2007) op: 'Anarchisme en surrealisme zijn complementair.' In de slotzin van dat boek gaat hij zelfs nog een stap verder, als hij zegt dat het surrealisme 'een spe-

cifieke vorm van het anarchisme' is. Die uitspraak kan wellicht wat verduidelijken over het zo vaak misverstaande begrip surrealisme, maar of ze ook het anarchisme verduidelijkt is de vraag. Bakoenin heeft weliswaar geschreven: 'De grote revolutionairen moeten kunstenaars zijn. Kunst maakt rebels.' Al is ook dat misschien niet helemaal waar en niet geldig voor alle kunstenaars, het is wel van toepassing op de willens en wetens individualistische en utopistische surrealisten.

De vermaarde Italiaanse anarchist en surrealist Arturo Schwarz maakt met bijna Gorteriaanse passie duidelijk waar het in beide bewegingen om gaat: om vrijheid, liefde, licht en een menswaardig bestaan. Daarom volgt ter afsluiting een fragment uit diens lange gedicht 'Prima che il gallo canti' ('Voor het kraaien van de haan'):

Wij bezingen
de bevrijde Vrijheid
het bevrijde Licht
de bevrijde Liefde
de bevrijde Mens
wij zingen
zeg ik jullie
wij zingen
zoals ik de mond kus van mijn beminde
en wij kussen de aarde op de mond
wij maken die het hof
en we beminnen haar
onze nieuwe beminde...

Waartoe

Kom ik te laat ?
Wat anders kan ik doen
in deze leeggeroofde eeuw ?

Verscheurd door honger
naar gevoel,
naar leven
en naar liefde

gaat ieder voort
van stilte
naar dronkenschap,
van nacht naar chaos.

*

Ik bekijk zonder hoop
de leeggeroofde eeuw
met haar besmeurde veren,
haar verstikkende adem,

languit in haar bedding van bloed en
geld, zwelgend in moedwillige
rampspoed. Ze likt haar geslacht
met onzichtbare tong.

Welk verlies is vergelijkbaar
met dit verdriet ? Is het geluid van
de bronnen nog te horen, al steekt er
geen sleutel meer in de deur ?

*

Wanneer geschiedenis botst
met het vuur van
verbeelding,
is dat dan zwarte humor,
is dat een farce,
het onontkoombare
absurde ?

Op het veld van eer
gaat het leven plat
en doelloos voort.
Is dat misplaatste
versiering
van een dovende
ster ?

*

De muze van herinnering
kleurt verlichte schermen
wereldwijd bloedrood.
Waartoe nog vraagtekens te plaatsen ?

De mens en de nevelvlek keren terug
in stilte. Heeft dat belang ?

Een windvlaag van volle,
krachtige vrijheid steekt op.
Ja, zei hij, de dichter van de
ommekeer, daarom heeft het belang.

(fragmenten)

Het onneembare

Wat blijft
is de taal niet van lood
over steppen gevuurd van papier
met sprekende halen
geschreven met krassen
van kelen die spatten zomin als de stilte
blijft.

*

Het licht dat gedeeld wordt door allen
dat niet wordt gebroken dat zwelt
in een stremmende zee van gemeenschap
langs einders van puin –
ondanks het verlangen
dat koestert met veren en pronkt met beelden
ondanks het radeloos raadsel, bestookt
door onwillige kennis van dood en verderf
in open riolen die allen toch binden,
die levend verslinden met malende wetten –

totdat vervloeking
de boeien verjaagt.

*

Zodra de vervloeking de boeien verjaagt
en nagloeit in weerbare kleuren,
ontsnapt zij langs wanden vol deuren, boet zij
het net van het scheurende denken,
betreedt zij de steentje voor steentje gestapelde
weelde van het onneembare
eigen bestaan.

(*fragmenten*)

SCHRIJVEN IS CONFRONTEREN

Joke Kaviaar

Of het nu gaat om gedichten, proza, artikelen, of songteksten, ik heb altijd geschreven omdat ik iets wilde overdragen, een mening, een idee, een gevoel. Van de allereerste teksten voor een punkband in 1980, via lesbische coming-out-teksten in de jaren negentig, tot de artikelen en gedichten over vluchten, gevangenschap, vrijheid(sstrijd) van met name de laatste tien jaar: het is iets dat ik delen wil. Om te raken. Wat de lezer niet raakt, mist doel. Ik wil iets in de lezer of toehoorder wakker maken, of dat nu strijdlust is of woede, ontroering of alleen maar besef. Al gaat iemand alleen maar nadenken, dan heb ik al wat bereikt. Maar om te beginnen schrijf ik omdat het een levensader is.
Als ik me niet kan uiten op die manier, word ik onrustig, ongelukkig. Maar er zijn dichters en schrijvers die tevreden zijn als het geschreven is, en die het voor zichzelf houden. Dat kan ik niet. Het móet naar buiten. Als dat niet kan of niet mag, voel ik me verstikt, alsof ik op grond lig met een blok beton op mijn borst. Ik word momenteel vervolgd vanwege vier opinie-artikelen (wegens opruiing) en schrijf door met de hete adem van justitie in mijn nek. Maar fysieke opsluiting doet minder pijn dan opsluiting van de geest.

De manier waarop ik mensen wil bereiken, is niet altijd hetzelfde. Wil ik iets laten zien, dan beschrijf ik, gebruik vergelijkingen, metaforen. De suggestie moet de conclusie oproepen, die is aan de lezer. Wil ik woede opwekken, dan gebruik ik harde taal, heftige beelden, cynisme. Wil ik mensen het gevoel geven dat ze iets moeten doen, dan provoceer ik, daag ik uit. Ik zal dan eerder herhaling gebruiken en een strak rijm. Soms wil ik alleen maar een gevoel van machteloosheid aangeven, van wanhoop, of juist van moed. Dan is het gedicht zachter van toon, filosofisch, is de vorm vrij, zonder rijm, zonder structuur. De meest spottende gedichten zijn vaak sonnetten geworden. De vorm leent zich daar goed voor.
Beslissen over de relatie inhoud-vorm doe ik nooit vantevoren. Een gedicht begint met een gedachte of gevoel dat de eerste zin voortstuwt. Het zoekt verdere richting tijdens het schrijven, in een samenspel van gevoel en verstand. Soms schrijf ik maandenlang geen enkel gedicht, soms heel veel achter elkaar, een gedachte volgend. Dan ontstaat een thema, een reeks. Zo zijn bijvoorbeeld in de meest recente bundel *Uit een gesloten wereld* gevangeniservaringen samengebracht. In een bundel in wording komen gedichten bijeen onder de titel: *Vuile handen, schone wapens*.

Het over een langere periode bezig zijn met een thema is wat mijn werk kenmerkt. Het heeft ook met levensfases te maken, en met waar je op dat moment mee bezig bent of waar je je bevindt. Dat is nauw met elkaar verweven. Hoe kan het ook anders? Maar hoewel ik dit vanzelfsprekend vind, merk ik telkens weer dat ik stuit op weerzin als ik rechtstreeks uit mijn leven en mijn ervaringen put. Soms willen mensen bepaalde dingen niet horen. Toen ik lesbische gedichten schreef, waren er mededichters die zeiden dat dit niet in de poëzie thuishoorde. Als ik schrijf over strijd, over politiek, dan zijn er mededichters die vragen of ik niet over wat anders kan schrijven. Die tegenstand zegt me dat ik op de goede weg ben!
Ik bezocht eens een workshop van de Last Poets, uit Harlem (New York). In de jaren zestig waren het jonge mannen, met revolutionaire teksten zichzelf begeleidend op bongo's. In feite zijn zij de voorvaders van de hip-hop. Nu is het een groep oude mannen, maar met dezelfde spirit! Eén van hen zei: 'Poets have the right to redefine things'. Dat is me altijd bij gebleven. Ik gebruik mijn schrijven om verandering teweeg te brengen, in mensen of in de maatschappij. Het is een mogelijkheid die ik heb en die ik niet kan, zelfs niet mag, laten liggen. En als ik het recht niet krijg, dan eis ik het op. Voor wie het horen en lezen wil. Maar ook voor wie het niet horen of lezen wil.

Het wassen van de gestraften

Een voor een worden we eruit gehaald
Gevangenen in katoenen hemden
Blote voeten op de tegelvloer

Een voor een 'n handdoek uitgereikt
De douchecel gewezen, dan de deur dicht
Blote lijven ontmoeten waterstralen

Een voor een worden we eruit gehaald
Trekken weer aan de katoenen hemden
Blote voeten op de tegelvloer

Een voor een de lucht ververst
Tot de cellen weer stinken naar onze lijven
en onze lijven ruiken als de cellen

Een voor een gaan de deuren weer dicht
Tot de volgende dag weer een voor een
De lijven schoon, de hemden en muren niet

(uit de bundel: *Uit een gesloten wereld*)

De Eerste Wereld

Deze muur is voor de buren
Dat hek hier is voor de straat
Deze wal is voor de boeren
dat niemand nog de stad ingaat

Deze haag is voor onze cultuur
Deze grens is voor de staat
Dit prikkeldraad is voor de vreemden
dat niemand meer het land in gaat

Deze muur is voor onze munt
waar iedereen over praat
De welvaart voor ons volk alleen
dat verder niemand leven laat

Deze grens is voor ons continent
Deze hier, waar stroom op staat
met horden hongerige monden eromheen
maar voor hen is het toch al te laat

Het is om ons te beschermen
Ons vredig rechtvaardig wetsapparaat
Gevoed door armoe, geolied door oorlog
zodat het met onze gemeenschap goed gaat

(uit de bundel: *Een lintje voor de democratie*)

Kaas!

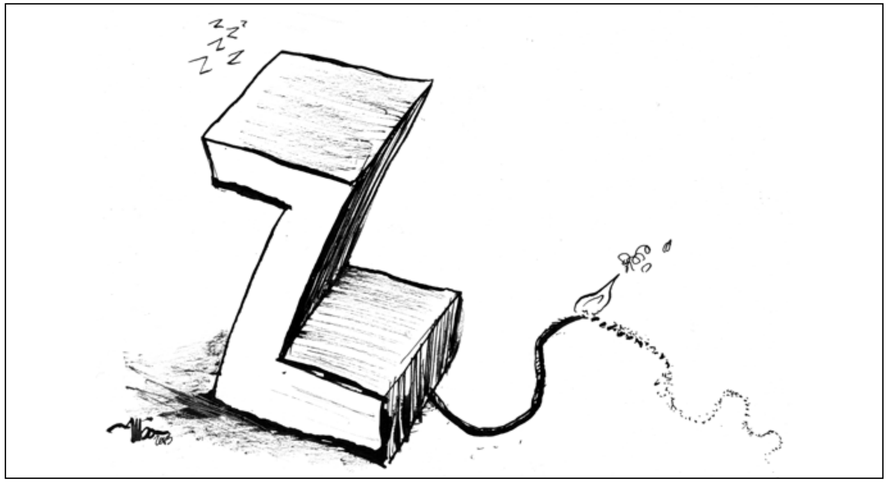
De schaal met blokjes kaas gaat rond
Daarin geprikt het rood wit blauw
De vlag van 't nieuwe vaderland
wordt uitgedeeld, kritiek verstomt

Want welkom zijn de nieuwe mensen
als mosterd, want de kaas is flauw
Het volkslied in 't geheugen gebrand
braaf gezongen _ nog wat te wensen?

De camera's, zij registreren de zucht
die na jaren wachten wordt geslaakt
We krijgen te horen, hoe opgelucht

de vreemden zijn die tot ons zijn gemaakt
Dat wij voor hen niet meer beducht
hoeven zijn _ maar de grens wordt bewaakt!

(uit de bundel: *Land in Brand*)

HOE WERKT DE DICHTER?

Jan Bervoets

Gevraagd om als dichter een persoonlijke uitleg te geven over wat ik schrijf, moet ik verklaren dat deze uitleg alleen betrekking heeft op het proces van mijn werk. Achtergronden, betekenissen achter de woorden, kortom: een ideeënwereld waaraan mijn werk ten grondslag zou kunnen liggen, horen in die uitleg afwezig te zijn. Ik werk met woorden en daaruit ontspringende begrippen die in eerste instantie verbeelding oproepen en dus als beeldmateriaal worden gebruikt.

WAT ER NIET STAAT

Beelden zijn als zodanig niet tot abstractie in staat. Door hun concrete karakter en de verbinding die zij spontaan met elkaar aangaan raken zij ook concrete situaties bij de lezer. Of verwijzen zij naar persoonlijke ervaringen? Dan in ieder geval niet bewust en mogelijk pas ontdekt door een slimme lezer die mij daarop betrapt. Het onderbewuste vertelt nu eenmaal zijn eigen verhaal. In ieder geval verwijzen zij naar onberedeneerde betekeniselementen in de taal.

Wij zijn door onze schoolse training in het lezen van poëzie gewend om tal van beelden tot abstracties te herleiden, en hebben geleerd dat beelden *metaforen* zijn. Maar de woorden hebben zelf een wereld van beelden achter zich verscholen, die door het onderling verband van de woorden wakker kunnen worden geschud zonder dat men daarover tevoren voorbereide vragen hoeft te stellen. Mijn poëtica kent nauwelijks of soms totaal geen woorden die als *metonymen* of *metaforen* kunnen worden aangeduid. Vergeet bij het lezen van mijn gedichten die definities en zeker het schoolse onderscheid daartussen – als er nevenbetekenissen bestaan, dan is dat niet bewust.

MATERIAAL

Woorden – zelfs woorden met abstracte betekenissen – hebben in mijn gedichten de macht gekregen zonder naar regels te verwijzen, zij raken het bewustzijn van de lezer als een schok – omdat zij niet worden geregeerd door de 'gedachte erachter'. Woorden met abstracte betekenissen kunnen zelfs worden ontmaskerd en als lachwekkend aan de schandpaal worden genageld. Er waart een spook door mijn gedichten: het spook van de zwarte humor. Het clichématige spraakgebruik zet zijn eigen maskers op.
Woorden hebben de macht zonder te regeren en kunnen ontsnappen aan de orde. Het mooiste is als hun combinaties de bestaande betekenisstructuren ondermijnen, die voor het merendeel ook spoken zijn. Zeker als die in de context staan van de ideologie van onverschillig welk establishment, zodat de woorden die de dichter gebruikt de suggestie wekken ze omver te werpen.

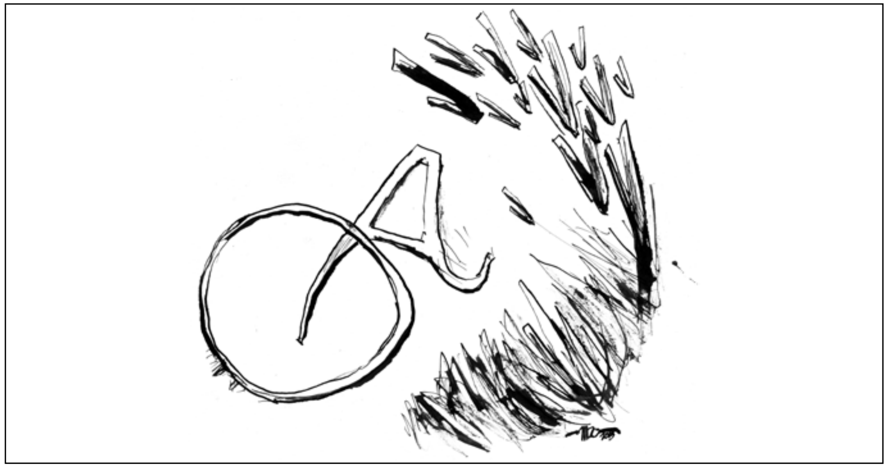
TECHNIEK

Hoe roept men beelden op? In de geschiedenis van de Dadaïstische en surrealistische beweging zijn al verschillende processen vastgelegd en soms worden er ook weer nieuwe verkend. *Écriture automatique*, het automatisch

schrijven van regels zonder dat men deze door zijn gedachten controleert; cadavre exquis: het spelletje waarin verschillende personen in één tekst regels onder elkaar schrijven zonder dat men van elkaar weet welke regel men schrijft; het construeren van teksten door de woorden van een krantenartikel door elkaar te gooien en dan vanuit een beker op tafel te strooien; het gebruik van een vol getypt schrijfmachinelint van een elektrische schrijfmachine; de spontane vertaling van een tekst uit een onbekende taal, waarbij men naar de betekenissen raadt – zij hebben allen gemeen dat de regels door toeval worden samengesteld. Daarnaast zijn er de droombeelden, de *Fehlleistung*, het bewust opzoeken van de dubbelzinnigheid of het absurde in het normale taalgebruik en dat uitwerken in zijn consequenties: de destructie van het conventionele landschap, de vergruizing van het cliché en de doorbreking van het taboe. De straffeloze begeerte om alles te kunnen uitdrukken en alles te mogen doen. Met name de gedichten die men door de shredder haalt en de ontdekkingen die men in de snippers vindt.

EEN MAATSCHAPPELIJK GEGEVEN

Het komt bij al deze voorbeelden neer op de ontdekking dat de taal de grenzen van de rede overstijgt en met eigen betekenissen een blik geeft op mogelijke situaties. Soms geeft dat een andere, ontmaskerende blik op de maatschappij die vaak onder een stapel van normen en waarden ten grave wordt gedragen.
Doordat ik processen verklaar en daaraan geen individuele achtergronden verbind, ben ik ook bereid alles hartgrondig te bevestigen als de lezer bij het lezen van mijn werk mij toeroept 'dat kan ik ook!' Het domein waaruit ik mijn ontdekkingen put is immers collectief, dus is mijn poëzie geen product van een exclusief 'geniaal' vermogen.
Alles wordt hierbij een uitdaging om mee te doen en de verbeelding aan de macht te brengen. Voor veel surrealistische dichters is het wel een zaak om de straat op te gaan.

Hoeveel klachten dienen zonnebloemen in
Als hun pasfoto's niet kloppen?

De was druipt van de ambtenaren af
Als zij hun zakdoeken in de wind hangen

Hun hoofden tot horizon vermorzeld
Hun achterwerk tot beeldhouwwerk verheven

Verregende wolven verenigen zich tot een wandkleed
Verzegelde golven voegen het meubilair daaraan toe

Een dode mus wordt door herinneringen vetgemest
En door het dominospel begraven

En het papier dat achterblijft verenigt zich
Tot een vraagteken van staal

1

De halflege kronkeltram is nog niet uitgeblust
Op zoek naar woorden vraagt hij water
Een bumper likt zijn lippen een spatbord
laat zijn tanden zien

Maar passagiers worden beplakt met postzegels
Waarbij de bidders vrijuit gaan want die
Spoelen hun tong met azijn

De wijken gaan steeds verder in ontbinding
De blokken beginnen te verwaaien
Buiten regent het kaf

2

Het zwerk wordt steeds kunstmatiger
Achter de hemel verdringen zich walmende
voorwerpen
Om raketten te testen op hun reukvermogen

Slagen zij, die oude rotzakken
Dan mogen zij de maan – die oude petomaan
op zijn ogen slaan
Die heeft toch al kraters genoeg

– Sporen van spiralend rookgenot
laat water zweven-

De nijvere bedelaar die handelt in noodweer
Komt vandaag van een bevroren kermis thuis
Een baardige ijsbaan dekt de steden toe

3

pas op voor de bomen van het noorden
zij bevruchten de passanten met koorden
en bekleden hun schors met damesbenen

met spaden lopen gebochelde konijnen rond
om de nageboorten te begraven
waaruit rammelende skeletten groeien

als het licht waait begint de zee te zweven
opent de weg voor kruipende mieren
om kruiwagens van bacteriën te imiteren

een oude vrek met een bebloed nachtlaken
om zijn hals
leidt zoektochten met gebochelde huisknechten
door een woud van klepperende geraamten

het woud met handen voor zijn ogen
wordt louter metafoor
het heeft geen tanden meer
om sterren te vermalen

aristocratisch vallen de bladeren
van oude platanen nog na

avondstemming

1.

fluisterend gaan de dagen tot ontbinding over
het gekrulde landschap wordt door nevel
ingepakt
met snijdende geuren bestrijden de bomen hun
dorst

doordat kleine vingers op een rijwiel een
vangnet vormen
met kersenvla als lokaas voor brildragende
adelaars
houdt de wortel zijn vierkante vorm

geen kettingzaag kan daar iets aan veranderen

2.

de steile onrust van verrotting
doorkneedt elke deurknop bij het opengaan
het huis verliest daardoor zijn handen

als een deur alsnog applaudisseert
verliest de tuin zijn tanden

een roos verwatert bij de geur
van rondvliegende abattoirs

3.

een achterwerk stelt zijn deuren open
vangt weerhaken met een vlindernet
en poogt te slurpen

de zuiging van een verhemelte
geeft de gelegenheid te duiken
laat rokende cirkels achter

als de cirkels worden ingezogen
gaan ze zwaar op de maag liggen
als op een bord van boerenbont

de rest is voor de hond

IN DE WAR

Uncle San & Mamoet

Hiphop muziek in Nederland wordt steeds populairder. Waar namen als Ali B en Lange Frans niet meer uit de nationale media weg te denken zijn, staat ook de 'underground' absoluut niet stil. Steeds meer jongeren vinden in hiphop hun uitlaatklep. Zo ook de mannen van het Bredase hiphop initiatief 'Het Collectief'. De groep, die continu een andere formatie aanneemt, is ontstaan om de liefde voor het samenzijn te delen. Initiatiefnemer Stijn de Laat (Mamoet) produceert er lustig op los en was zeker bereid om, samen met Sander Holterman (Uncle San), een speciaal nummer op te nemen.
Extra bijzonder aan het stuk is dat dit voor Sander zijn debuutplaat in de hiphop-scene betekent. De 29 jarige rapper uit Dordrecht heeft een zware tijd achter de rug. Toch liet deze knokker zich niet omver slaan door de diagnose schizofrenie in combinatie met diabetes. Met het schrijven van raps vond hij ritme in het leven. Sterker dan ooit staat de man in zijn schoenen en is klaar om Nederland te laten zien wat mentaliteit is. De lyrics van het nummer In de war *zijn hieronder te lezen. Hieronder een deel van een gesprek dat we voerden over het nummer en haar oorsprong. Ben je nog niet voldaan, bekijk dan ook de bijpassende videoclip* Liefde is de kracht!

Sander: Wanneer je rondkijkt lijkt het net of iedereen een masker draagt. Daar bedoel ik mee: je ziet een lach, je ziet een schouderklop, je ziet een knipoog, je ziet elkaar de hand schudden enzovoorts. Maar achter het masker verschijnen tranen. Iedereen kan het leven verbloemen maar wanneer je realistisch bent weet je dat er veel meer pijn en haat in de wereld is dan liefde. Dat moet veranderen. Iedereen zal echt moeten inzien dat liefde op de eerste plaats hoort te staan.
Hoe zit dat bij jou? Waar dacht je aan toen je deze tekst schreef?
Stijn: In de war, *vind ik een geniale vondst omdat het over meer gaat dan lomp oorlog voeren. Er zitten meerdere lagen in dit thema. Zoals war voor oorlog staat die altijd wel ergens op de wereld gaande is, staat het ook voor hoe verward het eigenlijk is om elkaar op grote schaal kapot te schieten. Ik heb het bijvoorbeeld over het contrast tussen de mensen die veilig rond een vergadertafel beslissingen maken. Terwijl op hetzelfde moment anderen de opdracht krijgen om hun leven te geven. Als je dit van boven bekijkt en even alle functies en maatschappelijke waarden van mensen loslaat, is het natuurlijk niet te vatten.*

Sander: Je zegt gelaagdheid, wat is bijvoorbeeld een andere laag dan?
Stijn: Een andere laag in dit thema is voor mij de oorlog die iedereen met zichzelf voert. Menselijke gedachtes zijn complex, zo kent iedereen het gevecht tussen zijn eigen engeltje en duiveltje op z'n schouders. Daar slaat de line 'wordt de vrede nu bevorderd door de wil om te begrijpen of begrepen willen worden' op. Als we ons inleven in de strijd van een ander, dan wil de ander zich automatisch meer inleven in de strijd van jou. Je frustreren over niet-begrepen worden schiet niet op. Een ander willen begrijpen is volgens mij veel belangrijker als je samen ergens uit wil komen.
Sander: Ja, dit omschrijft de oorlog die je met jezelf kan hebben. 'Wat is het ver-

schil tussen goed en slecht'?! Daarin heb je echt voor je zelf een keuze te maken. Ik weet dat dat moeilijk is. Bij mij zaten de engel en de duivel ook altijd op m'n schouders maar wanneer je eindelijk op het geliefde pad bent beland maak je altijd de juiste keuze.
Er is zo veel aan de hand in deze wereld, niet te omschrijven hoe veel er aan de hand is, toch zijn er miljoenen gelovigen. Daar waar miljoenen mensen geloven in een God geloof ik in dingen die oprechte mensen waarmaken. Begonnen uit het niets met een bedoeling om het aangenamer te maken voor anderen. Je te richten op hetgeen wat je hebt en dus anderen kunt geven. Daarin ben jij een voorbeeld voor mij.
Stijn: Thanks man.

Sander: Je begint in je vers met 'de haagse poppenkast'. Is dit een cynische ondertoon?
Stijn: Het feit dat 'de haagse poppenkast' veel tijd kwijt is aan onnodig gelul vind ik vervelend. Procedure op procedure wordt in gang gezet. Uiteraard is een land besturen complex maar ik heb wel het idee dat het allemaal wat effectiever kan. Bezuinig maar eens een keer op bureaucratie. Maar ja, helaas hebben die verantwoordelijken hier vaak zelf de grootste bijdrage aan.
Sander: Wij mogen niet klagen wanneer je kijkt naar andere landen. Toch verbaasd het mij wel hoeveel er alsnog geklaagd wordt. Iedereen zit gekluisterd aan de tv om acht uur, om het journaal of een soap te volgen. Maar leer je daar wat van? Erg weinig lijkt mij! Goed, we zijn een stelletje idealisten bij elkaar. Jij hebt het ook over de ongelijkheid in de wereld. Ik citeer: 'ik gun iedereen een morgen'.
Stijn: Precies! Waarom heb ik garantie op morgen? Iemand die ergens anders geboren wordt is misschien blij als hij 's avonds te eten heeft. Er zijn een paar basisprincipes als gezondheidzorg en veiligheid waar iedereen recht op heeft. Beetje apart dat de geschiedenis zich zo blijft herhalen. Als iedereen gewoon chill doet is er toch niks aan de hand zou je zeggen. Wat als al het geld dat er ooit in defensie is gestopt bijvoorbeeld in onderwijs en gezondheid was gestopt. Hoe zag de wereld er dan uit?

Sander: Je rapt: 'Wordt de vrede nu bevorderd door de wil om te begrijpen of begrepen willen worden?' Hoe wordt ie volgens jou bevorderd?
Stijn: Door de wil om te begrijpen. Als Obama bijvorrbeeld echt de wil heeft om anderen te begrijpen, zou hij ander beleid voeren. Als ik bijvoorbeeld ruzie met mijn buurman heb, en heel de discussie gaat over dat hij mij niet snapt, en ik doe niet mijn best om hem te begrijpen, dan mag ik in zijn ogen toch ook lekker door de stront zakken? Hoe komen we er dan uit? Volgens mij doen Amerika en andere grootmachten te weinig hun best om de rest van de wereld te willen begrijpen. Vechten voor vrede is als werken voor het bedelen. Je doet dus compleet het tegenovergestelde.
Sander: Inderdaad, tegenstrijdig is het wel. Trouwens, van dit numer schoten we een videoclip. Die is te vinden op youtube als je de tracknaam intypt 'uncle san & mamoet – in de war' maar ook op facebook.com/sander.holterman. Ik ben heel tevreden over het resultaat.

In de war

Uncle san (Sander Holterman):
In zo veel landen, plaatsen en steden
wensen geschreven,
grenzen overschreden,
mensen overleden.

Vertel me de reden.
m'n hart,
spreekt de taal van de vrede
Ontevreden
verwikkeld in problemen
zie de tranen in ons leven.
de haat en de pijn
zeker niet vergeten maar liefde,
liefde nooit begrepen.

Een tranenregen terwijl de zonnestralen schenen.
Zie de angst in je ogen.
Voorgelogen.
De Bijbel spreekt over de goden.
Fucking bedrogen wanneer je je richt,
in de hoogte.

Verplicht werp je een blik daar naar boven,
hoe kan je geloven in een schepper?
Geloven in een herder?
in deze wereld is dood dus de redder?!

Mamoet (Stijn de Laat)
Terwijl de haagse poppenkast de tijd voorbij ziet tikken.
Terwijl de regen op de ramen klinkt maar zij niet buiten zitten.
Terwijl de commandant zijn troepen commandeert
en dan zijn troepen zonder zin maar doen wat is geleerd.

Hoor je niet bij mij dan ben je tegen me.
Luister je niet goed dan hoor je bij de overledenen.
Vechten voor de vrede is als werken voor het bedelen.
en doen zonder te denken is voor ezeltjes.

Wat zeg je zelf
Is het doden van een man
het killen van een vader of bestrijden van de taliban?

Wat zeg je zelf.
Wordt de vrede nu bevorderd
door de wil om te begrijpen of begrepen willen worden?

Even voor de orde
ik wil leven zonder zorgen,
leven zonder medeplichtig te zijn aan moorden
Ik gun iedereen een morgen.
en wil even kunnen horen dat we samen zijn.

Peace.
Liefde.
Valentijn.

Uncle san (Sander Holterman):
Dus
1 stap verder,
1 stap dichterbij
tussen de dood en mij.
Voor de kogel opzij
dit is de vogel in mij
laat me vliegen o zo vrij.

Dat geldt voor de hele maatschappij.
Arm en rijk
en terecht,
wat is het verschil tussen goed en slecht?
Fake en echt,
wie houdt ons staande in dit gevecht?!

De bedoeling levens echt
de verbloeming van de geest
de verzoening nooit daar geweest
de verbroedering waar men voor vreest.
Zeg het recht in je face!
Dit zijn de woorden die je leest, de woorden die je hoort
en niemand ligt er wakker van, weer een geliefde vermoord!

HET POËTISCH LEVEN

José Estevão

‘…poetically man dwells…’ *Hölderlin*

Mijn poezie vloeit voort uit de wijze waarin ik in de wereld sta. Ik doe een poging om te creeren en verhalen te vertellen uit elementen die op een spontane wijze ontstaan zijn uit het ‘vita activa’. Deze elementen worden vrij geassocieerd met andere volgens een oude surrealistische traditie.
Mijn poezie is een act van vrijheid die de vrijheid wil bevrijden om vrij te zijn.
Het is voor mij zoals Desnos schreef :

‘En définitive ce n’est pas la poésie qui doit être libre, c’est le poète.’

Mijn gedichten, mijn woorden, zijn pragmatische constructies, zij willen waar zijn. Waar in de zin dat de waarheid waarin ik geloof, goed is.
Het is een combinatie van werkelijkheid en utopie zoals het Anarchisme. Deze gaat uit van het idee dat de anarchie het begin is van de vrije toekomst.

‘Ach, dieses Auge bringt mich ausser mich!’ *Friedrich Nietsche*

Het ritme en de glimlach

De structuur van steen en kalk
valt over de zee.
Langzaam als een (ogen)blik
opent de glimlach zich,
het lichaam voedt zich zo
met aardse kussen met steeds wisselenden strelingen.

De woorden verbergen het zacht
zuur van de nacht en
de ogen verglijden door de twijfel
zonder in te gaan op de late verwarring van het ritme.
Een paar worden is genoeg om te zien
dat de wetten van het theater, ook
de wil toebehoren.

Of het zal zijn of niet
de herhaling en de eerste keer
belet je niet adem te halen
en jij glimlacht.

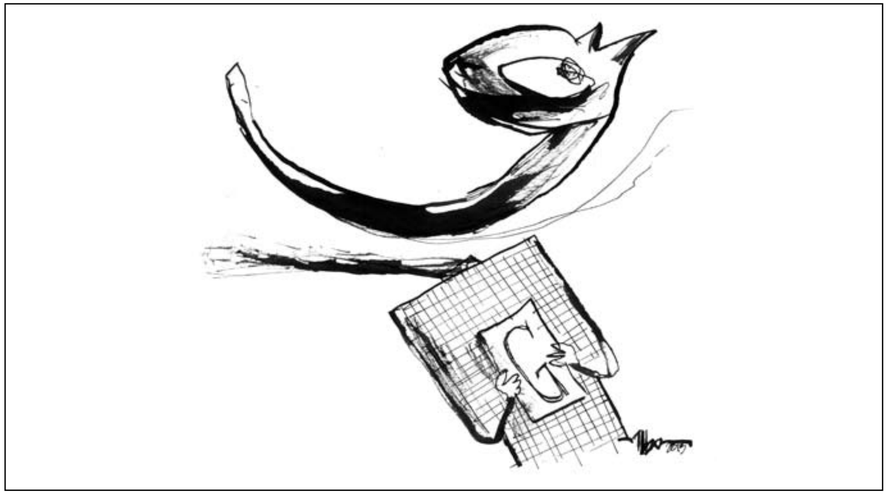
Dwalende eeuwigheid

De klok slaat gewelddadige uren
van de ene kamer naar de andere
de afstand tot de liefde
en van de beloning die ons
eenzaam maken.

De tijd loopt ook door de boeken door
en doet het trouwe hart gisten
en zijn kracht ontbladert zelfs
de meest vrije handen.

De fonteinen verkoelen de stad
het huis brengt het blauw tot stilstand
ik ben ervan overtuigd dat ik op
de juiste weg ben;
het wordt steeds duidelijker dat
een andere stem, helderder dan de mijne
ontstaat.

Het toeval is een pure bries
die het oog opent.
Een veelheid van stemmen
op het lichaam achterlatend.

POËZIE & ANARCHISME

j.a. fernand

Door een ongelukkige samenloop van naoorlogse omstandigheden heb ik de voorbije halve eeuw (wat een arrogantie: 'de voorbije halve eeuw') meer te maken gehad met anarchisme in het algemeen en poëzie in het bijzonder dan mezelf lief was/is/zal zijn en menigeen voor mogelijk houdt. Van ongeveer honderd zoniet tweehonderd zelfverklaarde soms befaamde meestal onbegaafde dichters gaf ik met als mombakkes bouwvallige uitgeefhuisjes en valse dukaten bij benadering honderdvijftig bundels uit en heug meug brachten anderen en ikzelf ook nog een tiental bundeltjes van mezelf op de markt.

Bovendien hield ik me ledig met het inrichten van non-evenementen zoals een wielerwedstrijd voor dichters, een nachtelijke poëziemarathon in een gekraakte koeienstal, een rondvaart op giftig water met tien dichters waarvan nog slechts twee in leven want toeval bestaat niet, kortom: u vraagt wij draaien – zelf werd ik er niet beter van, het waren deurwaarders die er koekenbrood van aten. Zo ook volstond simpelweg militaire dienst weigeren niet voor mij, staatspapieren weg ermee, de koning uitjouwen en de aartsbisschop bekogelen dat vond ik vanzelfsprekend, lopen voor mijn leven zelfde laken gescheurde broek en van al die en vele andere acties en publicaties pluk ik nog dagelijks de rotte vruchten. Desondanks. Niet de meesters noch de mijters bepalen www de weg, maar poëzie en anarchisme. Ze vullen mekaar niet aan, het ene is het ander en tezamen zijn ze allesomvattend, de grond en eventueel het doel van ieder bestaan. 'Ja, hallo', zeggen ze dan in Gent, maar ik ben niet vandaar want voortdurend onderweg van nieverans naar nergens. (21 uur dertig, 8 graden Celsius, koffie van op de Lauriergracht en een sigaar van het merk Compaenen.)

En toch…

Franjes allerhande terzijde kent de mens geen ommezien en nog minder vooruitzicht, ook inzicht ontbreekt de meesten; met alles springt hij/zij slordig om, niet bewust van wat dan ook en bekommerd om minder dan niets.

Neem nu taal – dixit Prudens van Duyse negentiende eeuw 'De tael is gantsch het volk', maar hoe onzorgvuldig en opzettelijk, zelfs misbruikdienaars zijn beter af, van fonkelgeslepen pronkgesteente veranderde taal tot plompgestoken dolk in de rug, helaas. (En geen mens gaat vrijuit in deze, zelfs de dichter niet, vooral de dichter niet.)

Poëzie
dat is
beide voeten op de grond
het hoofd in de wolken
en handen die verder tasten
dan de armen rijken.
Niets anders/Evenzo/Hetzelfde
geld voor
Anarchisme.

Poëzie & Anarchisme:
veel blablabla,
en weinig et cetera.

Meer op www.rookenvuur.wordpress.com

DE VRIJE VORM

Rymke Wiersma

Dichten is spelen. Spelen met woorden, met klank, met ritme, met inhoud. In weinig woorden veel uitdrukken. Zorgvuldig gekozen woorden. Iets zeggen dat gezegd moest worden, vanuit mijn hart, in de hoop dat het (ook) anderen raakt.
Er bestaan veel soorten gedichten, en net als bij muziek houd ik het meest van de vrije vorm. Een vrije vorm past goed bij de vrijheid die anarchisme voorstaat – hoewel regels voor een gedicht natuurlijk niet te vergelijken zijn met vrijheidbeperkende regels in de maatschappij.

Vanaf mijn vijftiende tot pakweg mijn twintigste dichtte ik vrij veel. Vaak klonken er kritische geluiden in door: kritiek op racisme, op milieuvervuiling enzovoort. Ik wilde er ooit beslist in verder gaan, maar deed dat niet of nauwelijks, afgezien van enige oplevingen.
Wel bleef ik altijd veel schrijven, maar het accent lag meestal op het zo helder mogelijk uiteenzetten van mijn visie op de maatschappij en alle ontwikkelingen waarover ik me druk maakte. Helderheid en eenduidigheid maken een tekst goed leesbaar maar niet bepaald poëtisch.
Het boekje *Radi, Radika, Radka*, waaruit 'Kale muren' is overgenomen schreef ik in een stijl die ik poëtisch proza noem, maar voor deze gelegenheid heb ik de tekst zo aangepast dat 'prozagedicht' een betere benaming is.
Waar ik soms mee worstel is: hoe verwoord ik mijn kritische, anarchistische ideeën over de wereld zo dat ik alles erin kan verwerken, zonder dat het drammerig klinkt, zonder dat wat ik schrijf te eenduidig klinkt?
Er zijn gedichten die iedereen meteen snapt, en er zijn gedichten die bijna niemand snapt – misschien zelfs de dichter zelf niet. Er zijn ook gedichten waaraan niets te snappen valt. De meeste gedichten zitten daar ergens tussenin.
Dichten is beslist niet alleen iets voor de elite of voor mensen die in luxesituaties leven. Talloze dichters schreven in gevangenissen, in oorlog, in armoede.
Gedichten zijn er om van te genieten, je kunt er troost uit putten, je kunt erdoor aan het denken gezet worden, een schop onder je kont van krijgen, je kunt er (prettig) van in de war raken; je kunt er vele kanten mee uit en ik kan er eigenlijk niet veel zinnigs over zeggen, behalve dat het een van de prachtige mogelijkheden van de mens is om zich te uiten en anderen aan te spreken.

Kale muren

over boomstronken en takken
langs bulldozers langs
motorzagen en helmen
langs de gevelde stammen
de neergehaalde stammen de
ontvelde stammen de neergehaalde en
ontvelde stammen hol ik
door het vernietigde bos
nog zijn de bladeren groen
en de bomen de bomen vallen

overal op de loer
stampende voeten geweren
graafmachines
weg is het mos
vertrapt de tere bloemen
ik rol mij om een boom heen
word wakker tussen kale muren
waar ben ik
het plafond daalt ik tuimel omlaag
is hier dan niemand
zelfs geen spin op de muren

armetierige geesten
petieterige prikprakken
kartonnen glimlachen
jullie dwang maakt me misselijk
waar is het bos
dit is een park met rechte paden
met bankjes met vuilnisbakken waar
zijn de dieren
dit is een dierentuin dit is een
veld met een hek dit zijn getemde dieren
tamme dieren verdrietige dieren ze
spinnen niet en springen niet dit zijn
betonnen hokken.
hier hoor je geen vogels.
jullie hebben er niets van begrepen
zeg ik

ik vraag om water en krijg brood.
ze lachen ze halen hun schouders op
woorden worden herhaald.
hoor nu eens
de sterren vielen die avond
ze vielen een voor een

Het paard dat geen zin had

een bruine merrie was het en
ze had geen zin
om aan de teugels
schudde zich los
en los
rende weg rende rende rende
de berm in de weg over
boem
een auto
krabbelde
krabbelde overeind en
struikelde en rende de wei in

de andere paarden keken
(verbaasd?) op
daarna gingen zij ook rennen
                    rennen
alsof ze nog alle ruimte hadden
alsof er geen mensen bestonden
            plezier
de hekken
waren geen hekken meer
de sloten niet langer grenzen

het kan
zie je wel dat het kan als je wilt
kun je weg je galop
neemt de anderen mee
de paarden renden door
onmetelijke weiden
steeds verder en verder en meer
paarden
oogkleppen vielen af
teugels braken los
rennen en rennen
      een feest

de paardrijdster werpt haar jockeypak af
schudt haar haren los en lacht
trots op de bruine merrie
die dit ontketend heeft

hoe

hoe sterk steeds vóór mag
hoe het mes de dieren klieft
hoe zand de hoofden dekt
hoe auto's door groen gaan

grauw is het stijgende zeewater
flauw de siepelende regen

druppels druppels
ze vallen onhoorbaar
uit weigerende wolken

er zal weer zon komen
neem ik mij voor
vanuit mijn schimmelige
schuilhut

eenling

nee niet meelopen
niet de groet uitbrengen
hang de vlag niet uit
niet opstaan aan de kant gaan als
wie dan ook
geen plooi geen naad
geen pas

hup ha
hup
ho

eenling
doe je plicht

DUBBELTJES EN KWARTJES

Igor Cornelissen

Bijvangst

Ik heb het de voormannen nog wel horen zeggen, het liefst met diepe basstem en op gedragen toon: 'Partijgenoten (of kameraden) laten we nooit vergeten dat we dit gebouw ooit hebben kunnen neerzetten dankzij de dubbeltjes en kwartjes van de arbeiders die voor hun idealen veel over hadden. Maar ook vandaag de dag…'*

Veel van die voormannen lieten zich graag voorstaan op hun proletarische afkomst. Herman van Kuilenburg die het na de oorlog bracht tot directeur van de Arbeiderspers (ooit uitgeefster van het grootste dagblad, *Het Vrije Volk*) was in zijn jeugd broodbezorger geweest en had alleen lagere school gehad. Als de joviale Van Kuilenburg het spreekgestoelte beklom (en dat deed hij graag), konden de mensen van de Arbeiderspers voorspellen: 'De bakkerskar gaat weer ratelen.'

Wat is er van al die indrukwekkende instituten en bouwsels overgebleven? De anarchisten zijn trots op hun Appelscha, maar bij sociaaldemocraten is veel gesloopt of opgeheven en de communistische bolwerken verdwenen geruisloos mét hun partij, vakbeweging en leiders.

In Troelstra-oord in Egmond aan Zee brachten mijn ouders met hun enige zoon (ik kwam later) begin jaren dertig 's zomers twee weken door omdat mijn vader dat van zijn karige ambtenarensalaris kon betalen. Naar het buitenland zijn ze nooit geweest.

Ik ben er begin jaren zeventig nog eens vanuit mijn toenmalige woonplaats Benningbroek heen gefietst toen mijn moeder, al jaren weduwe, er een kamer had gehuurd. Ze had vriendschap gesloten met de dochter van de schrijver Jan Mens (van de Griet Manshandetrilogie) en samen konden ze over de beweging van vroeger praten. Het vakantiehuis is afgebroken. Wat rest zijn foto's, ansichtkaarten en suikerzakjes.

Ik heb zelf de sloop van *Het Vrije Volk* op het Amsterdamse Hekelveld meegemaakt. Ik had er enkele jaren gewerkt, vond de sfeer prettig al was de krant me te slap, te PvdA-getrouw, maar toen de muren van 'de burcht' omvielen, deed me dat toch wat, al dacht ik helemaal niet aan de dubbeltjes en kwartjes van de arbeiders. Gelukkig had ik bijtijds enkele bio-mappen uit het indrukwekkende redactiearchief in veiligheid gebracht. Bij mij thuis, uiteraard.

Jaren later kwam ik voor een antiquariaat in de Damstraat een redacteur van *Het Vrije Volk* tegen, die al voor de oorlog bij de krant als corrector had gewerkt. Ik zei tegen hem dat ik gehoord had over vroegere werknemers die niet meer over het Hekelveld konden lopen vanwege de emoties. 'Daar ben ik er één van,' zei hij, waarna hij met een van pijn verwrongen gezicht doorliep.

Diamanten

Dat van die 'dubbeltjes en kwartjes van de arbeiders' is allemaal waar geweest. Solidariteit was geen leeg woord, vooral goed voor strijdkreten en vurige zang.Wie de verhalen leest over de warmte waarmee in de jaren dertig vluchtelingen werden opgenomen in gezinnen waarvan de kostwinner soms werkloos was, raakt nog ontroerd.

Maar soms waren de dubbeltjes en kwartjes ontoereikend. Er waren mannen en vrouwen, afkomstig uit de 'hogere standen' die zich, om wat voor reden ook, aangetrokken voelden tot de strijd voor betere leefomstandigheden van de arbeidersklasse.

In de vroege periode van het georganiseerde socialisme, in de jaren van de felle strijd tussen Domela Nieuwenhuis en de parlementairen, moet er wel geld 'van buiten' naar de socialisten zijn gestroomd. De naam van Ignaz Bahlmann, zoon van een textielfabrikant en katholiek van huis uit, duikt dan op. Bahlmann had eerst Domela gesteund, maar deze was niet gediend van de pogingen van Bahlmann om politieke invloed uit te oefenen en de beweging in (Duits) sociaaldemocratische richting te sturen. Later gaf Bahlmann geld aan de sociaaldemocratische SDAP en hij bleef tot zijn dood in 1934 lid van de SDAP en abonnee op *Het Volk*, de voorloper van *Het Vrije Volk*. Volgens mij was Bahlmann niet de enige die bijsprong. Er zit een mooie dissertatie in: 'Hoe links gered werd met de centen van het kapitaal.'

Maar dan zouden de grenzen van wat ik voor het gemak maar even 'de beweging' noem flink opgerekt moeten worden. De communisten horen er zeker bij, niet in de laatste plaats door de geheimzinnigheid waarmee ze zich hebben (moeten) omgeven. Al vrij vroeg nadat de Sociaal Democratische Partij (SDP), de linkse afsplitsing van de SDAP, zich solidair verklaarde met de bolsjewistische revolutie van 1917 (het was een staatsgreep, word ik vaak, terecht, gecorrigeerd) en zich communistische partij ging noemen, gingen de geruchten dat de CPH, de Hollandse communisten, haar kas spekte met roebels.

Er was wel enige grond voor die vertelsels want het was waar dat Bartha Mees, de vrouw van de communistische ir. S. J. Rutgers, voorjaar 1919 bij Oldenzaal werd aangehouden waarbij onder haar korset Russische juwelen werden gevonden. Ze had ook veel geld bij zich en diamanten die in Amsterdam omgeslepen en verkocht dienden te worden. Met de opbrengst moesten de Europese communistische partijen worden gesteund. Het uiteindelijke doel: het bevorderen van de wereldrevolutie of anders gezegd: het uit het isolement trekken van het sovjetrussische experiment.

De edelstenen zouden afkomstig zijn geweest van de Russische adel of wellicht ook van de vermoorde tsarenfamilie. Dat is nooit helemaal duidelijk geworden. In ieder geval kon *Het Volk* er triomfantelijk over publiceren. De Amsterdamse diamantbewerker Alex Lisser, een adept van communistenleider David Wijnkoop, had er in en rondom de diamantfabrieken iets te luidruchtig mee lopen leuren.

Dat de beweging voor een groot deel steunde op de dubbeltjes en kwartjes van leden en sympathisanten is ongetwijfeld waar, en dat na de oorlog de CPN vanuit de Sovjet Unie gesubsidieerd werd is hoogstwaarschijnlijk, al heeft de Binnenlandse Veiligheidsdienst nooit harde bewijzen in handen gekregen. De lonen van de gemiddeld zestig bezoldigde communistische bestuurders konden nooit gedekt worden uit de contributies van de leden. Wat de BVD vergat was dat de kas van de communisten al voor de oorlog werd gespekt door meer draagkrachtigen wier bijdragen ver boven de muntjes uitstaken. Jan Romein en Henriette Roland Holst noemde ik al in een vorige *Bijvangst.* Beiden waren zoals dat heet niet onbemiddeld.

Romein had van een grootmoeder een erfenisje ontvangen en schonk *De Tribune* in de beginjaren achter elkaar vijftig en 125 gulden, toen enorme bedragen. In een ander document vond ik dat hij in 1923 als (eind) redacteur van het dagblad van de communisten nog 110 gulden als loon tegoed had uit de partijkas. En er bestond, schreef hij op 23 juni 1923 aan de commissie die toezicht hield op het blad, niet de minste kans dat die achterstand ingehaald zou worden. Hij kon het zelf blijkbaar wel uitzingen. De drie andere redacteuren en de corrector draaiden veelal voor hun eigen onkosten op: redacteur Gerard van het Reve (Vanter) kreeg zijn tramkosten niet vergoed, anderen moesten hun abonnement op een dagblad betalen.

Samenwerking

Veel van de vooroorlogse gevers hielden het niet lang uit in de CPH. Herman Gorter raakte in conflict met Lenin en dus ook met de Hollandse partijleiding. Uiteraard kwam er een einde aan zijn financiële steun aan de

partij. Gorter werd met de astronoom Anton Pannekoek geestelijk leidsman van de zogenoemde radencommunisten die in Nederland nimmer grote aanhang kregen. Henriette Roland Holst brak in 1927 definitief met de communistische beweging. Met geld geven aan haar sympathieke bewegingen ging ze door en als ik me niet vergis steunt het vergadercentrum De Rode Hoed nog altijd op geld dat ze eens naliet.
In het Wijnkooparchief dat op microfiche aanwezig is op het Amsterdamse Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis vond ik een interessant lijstje uit september 1917, dus nog voor de Oktoberrevolutie, van mannen en vrouwen die geld stortten voor *De Tribune*. Het gaat om bedragen van honderd gulden of meer. De architect Berlage staat er op, de al genoemde ir. Rutgers die dan in New York woont, de effectenman Willem van Leuven, de cultuurhistoricus dr. Reindert Jacobson uit Rotterdam, Teding van B. uit Zwolle, mej. Pitlo, een lerares uit Leiden, en de bloembollenkweker W.H. de Graaff.
Aan al die mensen, bekend en onbekend, kleeft een interessant verhaal. Berlage die Amsterdam een eigen, modern gezicht gaf, ging eind jaren twintig mee met een reis van intellectuelen en kunstenaars naar Rusland waarover de tekenaar/schilder Henri Pieck een juichend boek schreef, *Zwart en Rood in Rusland*. Berlage schreef er een gedicht in. Of Berlage partijlid was, is nooit duidelijk geworden. Hij sympathiseerde er in ieder geval sterk mee. Teding van B. moet jhr. Mr. Nicolaas Govert Teding van Berkhout zijn die in 1917 als gemeentesecretaris van Zwolle werd ontslagen omdat hij een van de eerste dienstweigeringsoproepen ondertekende. Ook hij uit afkomstig uit een welgestelde (en adellijke) familie en in latere jaren sterk onder de invloed van Bart de Ligt.
Curieus is ook de steun van twee Helmondse fabrikanten Cornelis Matthijsen (Vlisco) en Egbert Paul Haverkamp Begemann. Matthijssen was familie van Henriette Roland Holst. Dat proef je ook uit het briefje dat Matthijsen op 16 juli 1922 aan de penningmeester van de CPH Jan Ceton stuurde:
'Naar aanleiding van een verzoek van mevr. Roland Holst voor een extra bijdrage voor de Tribune, doe ik U hiermede toezegging van een bedrag van f 200. Zoodra ik in de stad kom, zal ik het komen afdragen. Hoogachtend, C. Mathijssen.'
Of ook anarchisten *De Tribune* financieel steunden weet ik niet. Het is mogelijk want in de beginjaren van de CPH was er samenwerking tussen beide stromingen, zoals in de acties voor de vrijlating van de met het anarchisme sympathiserende dienstweigeraar Herman Groenendaal. En op een presentielijst van een bijeenkomst op 22 januari 1923 inzake 'strijd tegen de dreigende internationale toestand' vind ik behalve communistische partijbestuurders Wijnkoop en Ceton, de namen van Albert de Jong en L. J. Bot (IAMV), van de Federatie van Sociaal Anarchisten G. Angenent, Cornelis Kitsz en D. Goulooze en van het NAS Th.J. Dissel en B. Lansink jr.
Met de stalinisering van de Nederlandse communistische partij werd die samenwerking steeds moeilijker en op den duur onmogelijk.

---

*Volledigheidshalve wijs ik er op dat niet alleen de linkse beweging er prat op kon gaan dat ze steunde op de dubbeltjes en kwartjes. De Vrije Universiteit in Amsterdam is tot stand gekomen dankzij de offervaardigheid van het gereformeerde volksdeel.

TSJILPEN EN KWETTEREN

André de Raaij

Ongedoofd vuur

Als men er niet in participeert dan is het bijna niet voorstelbaar wat twitter inhoudt. Ik heb mij er op begeven toen een site waarvan ik redacteur ben door technische storing uitviel en dit middel mede gebruikt moest worden om mensen te attenderen hoe het ermee stond. Vervolgens bleek het bij uitstek een middel te zijn om op de hoogte te blijven van wat op revolutionaire woelingen leek of lijkt (zoals vorige keer al gezegd: wij kunnen dit pas achteraf bepalen). De 'beweging' van de vijftiende mei (2011) in Spanje, in twittertermen: #15M, was heel nabij dankzij dit medium. Er moet altijd opgepast worden: als je er niet op bedacht bent wordt een bericht van een paar jaar geleden als actueel rondgezonden, of wordt een foto van een massademonstratie in Istanbul gesitueerd in Lissabon. Als je beide steden (enigszins – bescheiden zijn!) kent doorzie je de fout, maar dit is niet ieder gegeven.
Al tsjilpend en kwetterend kwam ik met meer geestverwanten in contact dan jaren tevoren. Achter een onbegrijpelijke naam en bio ging iemand schuil die vóór mij betrokken was geweest bij de Nevada Desert Experience, de lopende acties tegen of rond het lanceren van drones en het nemen van ondergrondse kernproeven (het gebied van de Western Shoshone is het meestgebombardeerde ter wereld). Iemand die een jaar in Woensdrecht gekampeerd heeft. Een Friese leeftijdgenoot/anarchist, en meer, allen zich afvragend waarom zij in het dagelijks leven deze ontmoetingen niet hebben. En je ontmoet mensen opnieuw met wie je in een steeds verderweg rakend verleden actie gevoerd hebt. Max Lerou, een dichter die in dit poëzienummer ontbreekt, maar die in de jaren zeventig in ieder geval ook bij de anarchistische *scene* gehoord heeft, bezorgde mij en anderen een mooie foto van een (beperkte) hongerstakingsactie bij de Pakistaanse ambassade in Den Haag, 22 november 1971.
Nogal wat persoonlijke contacten via het tsjilpmedium spelen zich in de kleine uren af en doen mij in hun wat onverwachte diepte denken aan dagen in de studentenflat. Leiden ze tot ontmoetingen 'in het echte leven'? Jazeker: ik ben virtueel getuige geweest van het totstandkomen van twee huwelijken; en iemand die overkomt als een vechtjas blijkt een religieus-anarchist belangeloos te helpen bij het opbouwen van de joert waarin hij zelfvoorzienend wil wonen met zijn gezin. Dit nadat deze anarchist door het met subsidie overeind gehouden *Telegraaf*-scheldblog GeenStijl zonder enige reden onder vuur was genomen. Het is hun specialiteit: toen *Vrije*-medewerkster Janneke van Beek over haar ervaringen met de voedselbank schreef kon zij er ook van lusten – trappen naar onderen, likken naar boven, zo zit rechts Nederland nu eenmaal in elkaar. Genoemde joert-anarchist zou in virtueel contact kunnen zijn met een enigszins verwante zelfvoorziener in Zuidbroek die volgend jaar moet verhuizen.
Persoonlijk heb ik enkele genoeglijke en voor bepaalde actie nuttige 'echte-leven'-contacten overgehouden aan twitter tot nu toe, en – de keerzijde – een kwaadaardige stalker die evenwel net op het ogenblik dat ik dit schrijf tot zwijgen is gebracht omdat hij te veel mensen het leven zuur maakte. De vraag is: waarom doet iemand dit? Ik ben evenwel niet geneigd geweest deze vraag alsnog te stellen. Het is niet alles rozengeur en maneschijn in de 'sociale media' maar bepaald ook geen kommer en kwel.

Mussen en heggen

Via bovengenoemde Max Lerou vernam ik

dat nogal-heftig activiste uit de jaren zeventig Monique Augustin zich tegenwoordig bezighoudt met het leveren van grondstoffen voor vlechtheggen, en dit als 'wilgenheks' in Ierland. Ontroerend, en het roept de vraag op: wat hebben 'we' met vlechtheggen? *AS*-redacteur Marius de Geus en Thomas van Slobbe hebben er ruim tien jaar geleden een boek over geschreven, *Bevrijding van het landschap*, dat moeilijk te vinden is, althans in het Nederlands. De gids voor het vlechten van heggen van Jef Gielen, in dezelfde tijd verschenen bij dezelfde kleine uitgeverij *wAarde*, is evenwel op het net te vinden, dus u kunt zich niet verschuilen achter excuses dat u niet weet hoe u het moet doen. Het is de vraag of u zomaar waar het u belieft een heg mag aanleggen in de zeker in Nederland geheel door het kapitaal ingerichte omgeving. In de bundel essays van Ton Lemaire, *Verre velden,* waarin verandering, onteigening en verenging van het landschap de groene draad vormen is zijn inleiding tot het boek van De Geus en Van Slobbe niet opgenomen. Het is evenwel een belangwekkend boek van een van de weinige thans levende denkers in Nederland van wie het de moeite waard is kennis te nemen.
De snelle achteruitgang van Nederland (en andere landen) als bewoonbaar land blijkt niet zozeer uit het aangekondigde verdwijnen van het korhoen, hoe betreurenswaardig ook, maar juist ook uit de teloorgang van het zo kort geleden nog zo gewone vogeltje de huismus. Het Jaar van de Mus is niet geslaagd in de opzet het dier van de Rode Lijst te krijgen, maar nog iemand 'van vroeger' die ik via twitter weer ontmoet heb gaat dapper door met haar Stichting De Witte Mus. Zonder de huismus is de *silent spring* eigenlijk al een aantal jaren werkelijkheid geworden in de meeste steden.
De voortzetting van de *Fabel van de illegaal, Doorbraak*, stopt met de papieren uitgave. Online is en blijft *Doorbraak* een voortreffelijk anarchistisch nieuwsmedium dat naar de zelfomschrijving zo niet genoemd wil worden. Wel op papier blijft het blad van Omslag, *ZOZ*. Toch is een online nieuwsvoorziening praktischer in deze dagen van gelijkgeschakelde omroepen en dagbladen. Omslag heeft met enkele andere organisaties de Nederlandse staat op 20 november 2013 gedagvaard voor het niet nakomen van klimaatverplichtingen. Het laatste is niet verrassend, het eerste zou het kunnen zijn als Nederland (nog) een onafhankelijke rechterlijke macht zou hebben, hetgeen in alle oprechtheid inmiddels ook wel betwijfeld mag worden. Uitslag waarschijnlijk bekend als dit blad bij u in de bus valt.

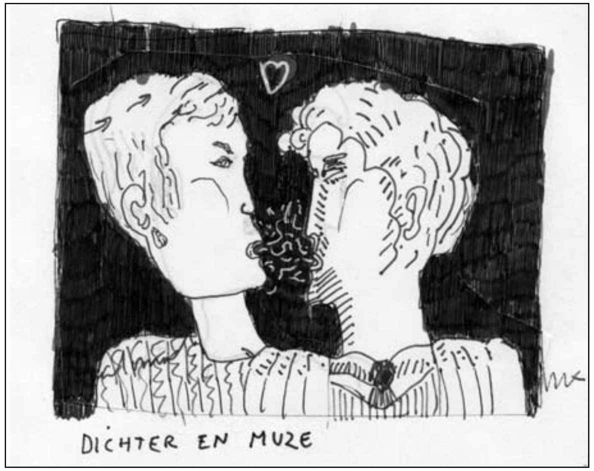
Dialectisch materialisme

De jaren zeventig waren voor mij voor een flink deel de jaren van 'scholing' zoals het in 'de beweging' heette. Het blijkt altijd leerzaam om achteraf een vraag te krijgen die betrekking heeft op de inhoud van deze speciale vorming. 'Wat is dialectisch materialisme?' was een vraag die ik onlangs kreeg. Ik moet dan vanzelf denken aan de twee boeken die ik niet lang achtereen erover gelezen heb. Van beide herinner ik mij vooral de omstandigheden waaronder ik ze tot mij heb genomen.
Henri Lefèbvre over het dialectisch materialisme heb ik in een nacht uitgelezen, in Duitse vertaling in de vorm van een Suhrkamp-pocket. In die dagen was ik nog steeds allergisch voor Frans, te danken aan een loeder van een leraar op middelbare school. Ik las het in een kraakpand aan de Oudeschans (Amsterdam), de ontruiming stond voor de deur – vreemd beeld eigenlijk – en om de bewoners even verlichting te geven vormde ik met iemand een nachtwaakploeg om op te letten of er onraad zou komen. Die kwam net na het vertrek van ons nachtwakers. Ik zal zelf naar bed zijn gegaan bij vol daglicht daarna. En wat is er van de inhoud beklijfd? Dit kan ik nagaan aan de hand van het andere boek dat ik in de hete zomer van 1975 heb gelezen, ook *Het dialectisch materialisme* getiteld maar dan in het Nederlands zelfs, van Lucien Goldmann. Het was mij aanbevolen door een docent, ik meen Frans Becker. Je kunt je soms afvragen of de boeken die je werden aanbevolen ook echt gelezen waren door degenen die het noemden maar ik heb het advies in ieder geval opgevolgd. Het was een tijd waarin ik – nog steeds terecht kan ik achteraf zeggen – nogal zwaar leed onder ongelukkig bewustzijn dat net zo goed tot zelfmoord had kunnen leiden. Daar was ik niet de enige in, verneem je achteraf of kon je in nachtelijke gesprekken op de flat (zie boven) tussen de regels door merken. De persoonlijke context. Maar wat is mij bijgebleven van Goldmanns vertoog? Achteraf kan ik zeggen: er is niet zoiets als 'het' dialectisch materialisme. Het is een beschouwingswijze die niet noodzakelijk tot een glorieus eindpunt, de rode dageraad voert, wat de Partij wel eist(e) maar daar had ik als anarchist toch al geen boodschap aan. Er is geen sleutel tot De Geschiedenis. Zoals God bij Pascal is het socialistisch streven een kwestie van kans, *pari*, een weddenschap zelfs.

Het feit dat de persoonlijke omstandigheden zo zwaar tellen in mijn herinnering aan deze boeken bewijst voor mij vooral dat de inhoud deel van mijzelf is geworden. Dus de desbetreffende boeken opslaan (wat mij nu onmogelijk is) zou neerkomen op saillante citaten. Een geplukte van Goldmann: 'De revolutie is de betrokkenheid van mensen in een actie die het risico, het gevaar, met zich meebrengt van mislukking, de hoop van slagen, maar waarin het eigen leven de inzet is.' Goldmann en Lefèbvre zijn marxisten van voor vele anarchisten acceptabele snit, in ieder geval voor mij. Uit 'eigen kring': in 1977 verscheen van de hand van toenmalig *AS*-redacteur Wim van Dooren *Dialektiek*: *een historische en systematische inleiding*, geen handboek maar wel een zodanig heldere kennismaking dat zij u nog steeds aanbevolen kan worden. Het boek is antiquarisch niet moeilijk te vinden.

Al dan niet terloops genoemde websites:
Nevadadesertexperience.org, maxlerou.blogspot.nl, zelfbewustleven.nl, willowwitchcraft.webs.com, hei-heg-hoogeind.dse.nl/activiteiten/vitalisering gebied/vlechtheggen/vlechtheggen.htm, stichtingwittemus.nl/, doorbraak.eu, omslag.nl/nieuws

Ton Lemaire, *Verre velden – essays en excursies 1995-2012*. Amsterdam: Ambo, 2013. 382p. prijs: 29,50 euro.

OVER EMANCIPATIE EN SOLIDARITEIT

Thom Holterman

Uit het land van Proudhon

Feminisme

Dat het feminisme en het anarchisme ideologisch gemeenschappelijke trekken vertonen is duidelijk als men beide benadert vanuit het erin gelegen emancipatiestreven. Beide hebben ook vele facetten. Regelmatig komt dit tot uitdrukking in het Franse anarchistische weekblad *Le Monde libertaire* (LMl).

In het supplement nummer 1717 (oktober 2013) van *LMl* vindt men een korte biografie over de feministe Emilie Lamotte (1877-1909). Zij was pedagoge, kunstschilderes, individueel anarchiste en schreef enkele brochures (over onder meer geboortebeperking en onderwijs aan jonge kinderen). Dit soort vrouw was kennelijk zelfs binnen het kader van het feminisme te zelfstandig, want je hoort nooit iets over haar binnen die kringen, zo maak ik op uit het commentaar. Overigens is ook het spiegelbeeld frappant.

Machisme

Al vaker ben ik in *LMl* (en ook in *Réfractions*) tegen gekomen, dat vrouwen zich door het machisme (het vertoon van machogedrag) binnen de anarchistische kring laten afschrikken. Hoewel feminisme en anarchisme ideologisch bij elkaar horen, blijken sommige mannelijke anarchisten ook van haantjesgedrag te kunnen worden beticht. Daarover in *LMl* nummer 1717 het artikel 'Anarchistische breuk en profeministisch verraad'.

De begeleidende cartoon spreekt boekdelen: een jongeman op de barricade wordt door zijn metgezellin naar huis gestuurd; onderwijl grist zij de molotovcocktail uit zijn handen en snauwt hem toe: 'Ben je het vergeten? Het is jouw beurt om de revolutie bij de afwas te voeren! Maak dat je wegkomt, fallocraat!'.

In nummer 1718 nog twee bijdragen over de genderproblematiek. 'Een nieuwe held van het gezin' luidt de kop boven een bijdrage met een verwijzing naar de Franse socialistische regeringsleider. De andere bijdrage kent de eenvoudige titel 'Gender studies'. Verder nog aandacht voor het feit dat vrouwen in politieseries steeds vaker als de speurder optreden, en dat deze series steeds vaker door vrouwen worden geschreven (in het supplement bij nummers 1717 en 1719).

Eerherstel?

Een laatste artikel dat ik nog wil noemen is de afwijzing van de rehabilitatie (eerherstel) van de mannen die ter afschrikking door voorbeeldstelling door de Franse staat zijn geëxecuteerd tijdens de Eerste Wereldoorlog. Pierre Sommermeyer schrijft daarover in zijn artikel in *LMl* nummer 1718. De als voorbeeld gefusilleerde mannen zijn schuldig bevonden aan het feit dat zij *niet* hen wilden doden tegenover wie zij zouden komen te staan noch dat zij door hen gedood zouden worden. Kortom, zij weigerden mee te vechten. Om te voorkomen dat meer (jonge) mannen zouden weigeren, diende hun fusillering als voorbeeld van wat je te wachten stond, als je ertoe zou overgaan.

In de politiek wordt nu gediscussieerd over hun eerherstel. Maar, vindt Sommermeyer, hun rehabilitatie kan niet plaatshebben zonder de veroordeling van verantwoordelijken voor het fusilleren. Elke andere houding is in zijn ogen pervers omdat hun beulen, namelijk zij die miljoenen soldaten naar het front stuurden, vrijuit zouden gaan en zich niet ongerust hoeven te maken. Ongetwijfeld komt deze problematiek in een van de komende uitgaven van *de AS* terug.

Pierre Sommermeyer is een anarchistische activist die regelmatig in LMl publiceert. Hij houdt zich vooral bezig met de problematiek van de *non-violence* (niet-gewelddadigheid). Daarvoor werkt hij vaak samen met André Bernard, een andere Franse anarchist en antimilitarist. Samen gaven zij onlangs een brochure uit over burgerlijke ongehoorzaamheid. Beiden zetten zij ook het Franse tijdschrift *Anarchisme et Non-violence*, dat een papierenversie gekend heeft van 1965-1974, en in digitale vorm voortleeft (zie: http://anarchismenonviolence2.org). André Bernard verzorgt daarnaast nog fraai uitgevoerd drukwerk in pamfletvorm, het ene onder de naam 'Chroniques de la désobéissance' en het andere draagt als naam 'Courrier de l'imaginaire' (beide met volgnummers).

Politiek links?

Net als in Nederland heeft zich ook in Frankrijk de sociaaldemocratie bekeert tot het neoliberalisme. Dit betekent dat elke glans van wat voorheen socialisme heette daar geheel verdwenen is. Mensen die nog socialistisch denken, hebben dus geen boodschap meer aan de PvdA (Nederland) of PS (Frankrijk). Zelfs het woord *links* wordt door sommigen afgezworen, zoals door de Franse filosoof Jean-Claude Michéa. Over de mysteries van links, zie zijn *Les mystères de la gauche* (Parijs, 2013). Het wil in zijn geval niet zeggen dat hij de socialistische gedachte heeft losgelaten. Integendeel. Zich ondermeer beroepend op George Orwell streeft hij naar een *fatsoenlijke samenleving* met behulp van een 'socialistisch project'.

Een andere Franse auteur en activist in de kring van het consuminderen, Paul Ariès, heeft evenmin veel op met de PS, maar des te meer met het socialisme van het goede leven (le Bien-vivre). Hij schrijft daarover in zijn boek *Le socialisme gourmand. Le Bien-vivre: un nouveau projet politique* (Parijs, 2013). Hoewel hij het een *nieuw* politiek project noemt, wordt er nauwelijks iets van een 'project' beschreven en nieuw, nou ja, het hangt er maar vanaf hoe lang je in 'de beweging' meeloopt. Voor degene die voor het eerst instapt, is alles nieuw. Sympathiek zijn tekst? Ja, dat is die wel.

Solidariteit en sociale ecologie

Solidariteit is een concept waarvan je ook niet kan zeggen dat het nieuw is. Maar het moet wel telkens weer op de kaart worden gezet. Dit onderzochten enkele Franse sociologen, onder wie de hoogleraar Robert Castel (1933-2013), die zich vele jaren met de 'sociale kwestie' heeft beziggehouden. Samen met enkele van zijn medewerkers heeft hij net nog een leerzame bundel over dit onderwerp weten te maken, getiteld *L'avenir de la solidarité* (De toekomst van de solidariteit; Parijs, 2013).

Met het gehijg van het neoliberalisme in je nek – dat alle solidariteit poogt te nekken – moet je optimist blijven. In de genoemde bundel van Castel en anderen wordt mede een analyse geven van de nekslag, die het neoliberalisme de solidariteit poogt toe te brengen. Maar er wordt ook in beschreven waar de mogelijkheden liggen daaraan te ontkomen. Op dus naar het post-neoliberale tijdperk.

Als er iemand is die zich voor het binnentreden in dat tijdperk heeft sterk gemaakt, is het wel de Amerikaanse anarchist Murray Bookchin (1921-2006). Over hem verscheen 'een intellectuele biografie' (ondertitel) onder de hoofdtitel *Murray Bookchin et l'écologie sociale* (Montréal, 2013). Dit in Canada uitgekomen boek is van de hand van de Zwitser Vincent Gerber, die de Zwitserse site heeft opgezet: Ecologie sociale.ch. Gerber is adept van de denkbeelden van Bookchin. Zijn goed te lezen, beknopte en toch redelijk volledige biografie is evenwel niet kritiekloos.

HEDENDAAGSE LINKSE FILOSOFIE

Judit Butler

Kritiek, het interessante tijdschrift voor socialistische discussie en analyse, is helaas ter ziele. Gelukkig hebben een drietal redacteuren het contact met elkaar niet verloren. De vraag welke linkse filosofen op dit moment een coherent platform kunnen aanbieden voor links-radicale acties leverde deze inleiding in de hedendaagse linkse filosofie op. Daarbij staan Judith Butler (door Gundula Ludwig), Toni Negri (door Martin Birkner en Robert Foltin) en Slavoj Žižek (door Erik Vogt) centraal. Ook al wordt op de achterkant van het boek gesteld dat geen bijzondere voorkennis vereist is om het boek met vrucht te lezen, het is zeker geen gemakkelijk werk. Elke filosoof heeft zijn theoretische definiëringen en uitgangspunten die weer wortelen in de filosofische stelsels van voorgangers. Het is niettemin geen slecht boek en zeer de moeite waard om de huidige stand van zaken te verkennen. Het keurig uitgegeven boek prikkelt en dat is alleen maar goed.

In deze recensie moet ik me in verband met de ruimte beperken. Omdat ze alle drie Marx in hun filosofisch stelsel opnemen zal ik me concentreren op de vraag in hoeverre Marx en het marxistisch interpretatie- en verklaringskader wordt omarmd. Ik zal me daarbij ook richten op voor mij interessante conclusies en onderzoeken.

De Amerikaanse Judith Butler heeft grote invloed gehad op de in de jaren tachtig van de vorige eeuw ontstane zogenaamde queerbeweging. Haar theorieën over geslacht en identiteit bouwen behalve op feministische geschriften van bijvoorbeeld Simone de Beauvoir, voort op Freud, Lacan en Hegel.

De queerbeweging is een verzamelterm waarbij de strijd om een totaal andere maatschappijvorm vooropstaat. Queer='raar', wil zeggen afwijkend van de norm. Dat wordt door de beweging gezien als een vorm van kracht. Daarbij wordt welbewust voorbijgegaan aan een indeling in de hokjes hetero/homo, normaal/abnormaal en normaal/kunstmatig. Queer wil zeggen: op andere manieren leven, lief hebben, er 'te zijn'. De beweging kenmerkte zich in de Verenigde Staten vanaf het begin als antiracistisch en antikapitalistisch. Steeds werd in acties duidelijk gemaakt dat seksisme, racisme en kapitalisme verweven zijn met het hetero-zijn. Als norm krijgt ieder individu dat opgedrukt. Daarbij speelt in Butlers denken macht een grote rol. Bij haar draait het vooral om de vraag hoe machtsrelaties en machtsverhoudingen het 'ik' vormen.

In haar visie moet een mens om een zelfstandige persoon, een 'ik', te worden zich elke keer positioneren tegenover maatschappelijke categorieën als geslacht, kleur, klasse en ras. Voor Butler betekent dat tegelijkertijd tegenover heteronormatieve normen. Het individu kan, stelt ze, 'niet achter zichzelf kijken' en is zich er niet bewust van dat de psychische vorm die macht tijdens het opgroeien aanneemt, uit het eigen bewustzijn verdrongen wordt. Het 'ik' noch het lichaam zijn onafhankelijk volgens Butler en staan nooit buiten bestaande machtsverhoudingen. Toch is dat geen totaal determinerend proces.

Macht verschuift door actie en rebellie waardoor volgens haar ruimte ontstaat tussen de macht en het zogenaamde performatief handelen van het individu. Dat laatste moet worden opgevat als niet bewuste alledaagse handelingspraktijken waardoor het geslacht als norm wordt ingesleten en opgedrukt. Door de ontstane ruimte treedt, meent Butler, een betekenisverschuiving, een herinterpretatie op. Dat zou aanleiding kunnen geven tot emancipatie binnen het heersende kapitalistische systeem, waarbij echte bevrijding achter de horizon verdwijnt.

Volgens marxistische onderzoekers ontbreekt het Butler ter verklaring aan een duidelijk historisch concept van het fenomeen macht. Haar heteroseksuele matrix is a-historisch en er is bij haar weinig aandacht voor de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen ingebed in een sociaalhistorisch kader. Een kader dat hiërarchische structuren in de verhouding man/vrouw diachroon, dus in de tijd, kan verklaren. Bovendien: wat betekent 'biologie' in haar concept? In hoeverre zijn machtsverhoudingen altijd vormend voor gender? Is Butler daar niet te star in? Spelen hormonale stoffen al voor de geboorte al niet een bepalende rol? Als het om de invloed van Marx gaat dan is die bij Butler niet bijster groot.

Toni Negri

Bij de Italiaan Toni Negri is sprake van meer Marx. Hoewel zijn werk zich kenmerkt door een breuk met gevestigde filosofische stromingen, blijft hij de nadruk leggen op maatschappelijke bevrijding, dus revolutie. Daarmee is hij terug bij Marx, zonder uit te willen gaan van de a-politieke ontwikkelingswetten van het kapitalisme en een homogene arbeidersklasse als enig vehicle voor revolutie. Marxistische theoretici verwijten hem wel op een heel losse manier de marxistische concepten te herinterpreteren.

Arbeiders hebben naar Negri's mening geen leninistische voorhoedepartij nodig die opvoedt tot strijd. Arbeiders vormen op zichzelf al communistische organisaties, betoogt hij. 'De klasse werd partij.' Die zou het kapitalisme opheffen. Wel wat kort door de bocht, maar wel passend in die tijd. Eind jaren zeventig van de vorige eeuw, de tijd van de 'Autonomia Operaia', ging het bij Negri in de eerste plaats om het ontwikkelen van losse structuren in de steden opgezet door studenten, scholieren en jonge arbeiders. Dat was succesvol, maar vooral ook een cultureel verzet, meer libertair. Op die vorm van organisatie kwam kritiek. De repressie van de Italiaanse staat met steun van de verrotte communistische partij, de PCI, en het handig uitspelen van arbeidersjongeren tegen activisten, verzwakte de beweging. In 1979 werd Negri gearresteerd en ervan beschuldigd de geheime leider van de Rode Brigades te zijn. Tienduizenden activisten werden achter slot en grendel gezet. Omdat Negri parlementaire immuniteit verkreeg – hij werd tot parlementslid gekozen voor de vrijzinnige Radicale Partij – kon hij naar Parijs uitwijken en daar het zogenaamde 'postoperaïsme' ontwikkelen. Dat is vooral geënt op het denken van Spinoza. Democratie treft Negri bij hem aan in de vorm van een niet-kapitalistische gemeenschap waarbij de massa niet langs de lijnen handarbeid/hoofdarbeid, vrouw/man, basis/bovenbouw of privé/publiek verdeeld is. Ook hierbij kon hij op marxistische kritiek van anderen rekenen.

In een met Hardt geschreven trilogie bestaande uit *Empire* (2000), en *Multitude* (2004) en *Commenwealth* (2009), kreeg de 'bio-politieke productie' in de kapitalistische maatschappij een steeds prominenter plaats. Werd zelfs hegemoniaal, volgens Negri. Daarmee doelt hij op niet-tastbare waren als kennis, informatie en ervaringen waardoor communicatie, onderlinge relaties en ook het lichaam (net als bij Butler) steeds belangrijker aspecten van de kapitalistische productie worden.

In het lichaam wordt niet alleen die kennis opgeslagen, maar ook lichaamshouding, gebaar, stem en contact zijn daarbij essentieel. De opbrengsten van die immateriële arbeid, bijvoorbeeld van toegenomen kennis, contacten en ervaringen worden door de mensen zelf geïnd. Door de gedeelde structuren waarin de mensen zich bevinden, blijft volgens Negri ook altijd gezamenlijk verzet mogelijk. Niet met als einddoel reformistische aanpassingen binnen de maatschappij, maar bevrijding.

Dat eist volgens hem een organisatievorm die op zich al een eerste stap is richting een nieuwe maatschappij. Het is geen toeval dat actuele sociale bewegingen en conflicten zich vooral in en om universiteiten en rondom kennisindustrieën afspelen. Daar wordt verzet aangetekend tegen privatisering en de afbraak van sociale voorzieningen. Maar zulke conflicten veranderen niet zomaar in bevrijdende revoluties. De vraag blijft, ook voor Negri: hoe je acties op microniveau kan verknopen met een hogerliggend macroniveau?

Is hij te optimistisch als hij in de nieuwe vormen van leven en samenleven die in revoltes ontstaan, met autonome vergaderingen en politieke raden, de kiemen ziet van basisbewegingen die de bevrijding moeten brengen?

Slavoj Žižek

Žižek is een radicaal politiek denker. In zijn uitgangspunten beroept hij zich van de drie besproken filosofen het meest op Marx. Zijn politiek is een synthese van marxistische kritiek op de politieke economie en de psychoanalyse van Lacan. Hij wijst overigens de oude marxistische visie waarbij het proletariaat gelijkgesteld wordt met de industriearbeiders af. Evenals de gedachte van marxisten dat de kapitalistische maatschappij een gesloten geheel is. Voor Žižek is de klassenstrijd de allesbepalende centrale tegenstelling in de maatschappij. Die wordt in zijn visie niet in de eerste plaats bepaald door de positie die in het productieproces wordt ingenomen, maar door de keuze die iemand maakt om zich tegen het kapitalisme te verzetten. Conflicten rond sekse, ras of culturele identiteit staan nooit op zichzelf maar worden beïnvloed door de klassenstrijd.

Het mondiale kapitalisme is van nature inconsistent. Het gaat het proletariaat als belangrijke dragers van een collectieve strijd tegen het kapitalisme erom die scheuren in het laat-kapitalistisch systeem op te zoeken. Door zich te concentreren op groepen die buitengesloten worden, wordt zichtbaar waar 'de Daad' kan plaatsvinden. Klassenstrijd en 'de Daad' zijn in Žižeks denksysteem onverbrekelijk met elkaar verbonden. 'De Daad' staat voor revolutie, niet individueel maar altijd ingebed in de context van nieuwe collectieve vormen van politiek ingrijpen en strijd, waarbij het erom gaat de productiemiddelen toe te eigenen. Revolutie is volgens Žižek altijd mogelijk, moet en kan ook geforceerd worden, ook al zijn de juiste voorwaarden nog niet aanwezig. Door wilskrachtig handelen, 'de Daad' uit te voeren, kunnen die juiste omstandigheden in Žižeks visie alsnog realiteit worden. Deze interpretatie van 'de subjectieve' en 'objectieve' voorwaarden voor revolutionaire strijd is Žižek niet altijd in dank afgenomen.

Žižek kant zich ook tegen radicalisering van het democratie-begrip.Volgens hem kan dat nooit tot een radicale structurele verandering van de maatschappij leiden. De uitgangspunten van de liberale democratie zullen nooit overschreden worden. Politieke conflicten worden in laatste instantie teruggebracht tot parlementaire debatten die in compromissen eindigen. En die moeten juist weer binnen het kapitalistische systeem zelf worden uitgevoerd. Hij weigert de democratie tot een fetisj op te hemelen. Voor Žižek is overigens niet de democratie zelf het probleem, maar het feit dat zij een vorm van staatsmacht is die tegelijkertijd de bestaande productieverhoudingen intact laat.

Žižek keert zich ook tegen het multiculturalisme. Dat wekt alleen maar de schijn de eigen waarden niet aan de Ander op te dringen. De multiculturalistische achting en tolerantie worden in zijn visie juist uitdrukkingen van superioriteit tegenover andere culturen die die 'ontwikkelingsfase' nog niet bereikt hebben. Tegenover dit multiculturalisme (het zekerstellen van de eigen plek binnen het globale kapitalisme) plaatst hij de klassenstrijd die vecht voor het algemeen belang, en echte solidariteit met diegenen die door de excessen van het kapitalisme worden getroffen.

Žižek propageert een emancipatorische en universalistische politiek, politisering en organisatie van de massa's. Een partij is daarbij onontbeerlijk. Žižek ziet daarom de leninistische erfenis niet als achterhaald. Dictatuur van het proletariaat is praktisch noodzakelijk, maar hij is kritisch wat betreft de oude stalinistische partijopvattingen. Hij wijst het orthodoxe marxisme af, wil ruimte voor een nieuwe politiek die nog ingevuld zal moeten worden.

In gesprekken met vertegenwoordigers van de Occupybeweging merkte hij op: 'Er ligt nog een lange weg voor ons en we zullen onszelf moeilijke vragen moeten stellen – over datgene waar we tegen zijn, maar ook waar we vóór zijn. Welke sociale organisatie kan het reëel bestaande kapitalisme vervangen? Welke nieuwe vorm van politieke leiding hebben we nodig?' (DdW)

Bart van der Steen, Jasper Lukkezen en Leendert van Hoogenhuijze (red.), Butler, Negri en Žižek. Een inleiding op de hedendaagse linkse filosofie; Uitgeverij Damon, Budel 2013; 143 pag., 16,90 euro.

BIJ HET OVERLIJDEN VAN WIM DE LOBEL (1927 – 2013)

Na een kort ziekbed stierf begin november *AS*-redacteur Wim de Lobel. Hij werd 86 jaar. Bijna zestig jaar speelde Wim een centrale rol in het Nederlandse anarchisme. Hij zal in de libertaire beweging herinnerd worden als schrijver van korte en langere commentaren en artikelen over politiek, filosofie en literatuur in de anarchistische pers, en – vooral op latere leeftijd – over de filosofie van Jan Börger en Hegel in het maandblad van de vrijdenkers, maar toch vooral als een inspirerende en bindende persoonlijkheid.*

Ik leerde hem precies een halve eeuw geleden kennen. Kort daarvoor had ik enkele exemplaren van het anarchistische blad *De Vrije* gelezen en was daardoor geïnteresseerd geraakt in het anarchisme , dat ik zag als een welkome verbreding van het politieke pacifisme dat ik van de PSP kende. Ook kocht ik er enkele boeken over die ik bij het antiquariaat van De Slegte gevonden had.

Op een avond besloot ik langs te gaan bij de redactie en administratie van *De Vrije*, dat zich afficheerde als de voortzetting van de lang geleden door Ferdinand Domela Nieuwenhuis opgerichte anarchistenkrant *De Vrije Socialist*. Het was in het Oude Noorden in Rotterdam, niet ver van mijn huis. Bovenaan de trap stond een stevige dertiger, die als een late existentialist geheel in het zwart was gekleed. Wim vroeg me om binnen nader kennis te maken en al snel was ik onder de indruk van zijn enorme belezenheid. En van zijn energie en daadkracht. Hij werkte overdag als timmerman in de bouw, maar zag toch kans om bijna in zijn eentje de kopij voor het anarchistische weekblad (vanaf 1964 een maandblad) uit te typen, te stencilen en de pagina's te nieten. Bovendien schreef hij zelf nog een deel van de artikelen en commentaren, meestal uiterst kritisch en scherp van toon, een enkele keer meer bezonken en filosofisch getint. En daarnaast las Wim veel en maakte hij ook tijd vrij voor zijn gezin. Hij lag dus bijna altijd laat op bed.

Daarna kwam ik regelmatig bij Wim langs. Een van de redenen was dat *De Vrije* diverse libertaire bladen uit binnen- en buitenland kreeg toegestuurd. Een deel ervan leende hij me uit. Mijn favoriete tijdschriften waren *Buiten de Perken* van Rudolf de Jong en zijn vader Albert, een syndicalistische veteraan, en *Anarchy* van Colin Ward. Dit was een Engels blad met uitsluitend themanummers dat het 'pragmatische anarchisme' propageerde. Ward verstond daaronder een anarchisme dat niet het realiseren van de anarchistische utopie nastreeft, maar het zo anarchistisch mogelijk handelen in de hedendaagse samenleving.

Een tweede reden om langs te komen waren de ontmoetingen met andere jongeren van rond de twintig die Wim opzochten en vaak van zijn stencilmachine gebruik maakten, onder wie Roel van Duijn en Thom Holterman. De eerste was de initiatiefnemer van de zogeheten Ban-de-bomdemonstraties in Den Haag, de tweede organiseerde in Rotterdam dergelijke acties. Het was me al spoedig duidelijk: zonder Wim was er waarschijnlijk geen anarchistisch blad *De Vrije* geweest, dat zich in de jaren zestig ontwikkelde tot een vrijplaats voor jonge libertairen, die hem als hun mentor beschouwden. Zo fungeerde Wim als de schakel tussen de vooroorlogse en naoorlogse generaties in het toenmalige anarchisme.

Roel van Duijn kenschetste hem ooit als 'een energieke en geïnteresseerde bouwvakker, wiens type bijna is uitgestorven'. Wim vertegenwoordigde in die jaren het ideaaltype van de proletarische revolutionair: kameraadschappelijk, strijdbaar, belezen en intelligent. Want hoewel autodidact kon hij zich qua kennis van politiek en filosofie ruimschoots meten met de veelal hoogopgeleide jongeren die bij hem over de vloer kwamen.

Misschien is het ook veelzeggend dat Wim medio jaren zestig met enkele collega's uit de bouw een coöperatief aannemersbedrijf vormde, dat al snel succesvol bleek. Door allerlei toevalligheden ging ieder in de loop van de tijd zijns weegs en was Wim uiteindelijk de enige die het bedrijf voortzette. Hoewel hij verantwoordelijk was voor complete bouwprojecten, was hij het gelukkigst als hij zelf deuren kon inhangen en aftimmeren. Lijkt dit niet op het proudhoniaanse anarchisme dat zo door Marx verketterd werd?

Wim was begin jaren vijftig op de cursusavonden van de filosoof en vrijdenker Jan Börger in contact gekomen met een groepje Rotterdamse vrije socialisten dat het blaadje *Vrijheid* uitbracht. Al spoedig nam hij allerlei redactionele en administratieve taken voor zijn rekening en begon hij ook artikelen voor dat weekblad te schrijven. Na de opheffing van het blad bleef Wim publiceren, nu in *De Vrije Socialist*, het bekendste maar inmiddels zieltogende blad van de anarchistische beweging. En begin jaren zestig werd hij gevraagd om de administratie en redactie ervan op zich te nemen. Wim nam het aanbod aan, maar wijzigde de naam van het blad, dat sindsdien als *De Vrije* meer bekendheid verkreeg.

Zeker sinds de populariteit van Provo (waar Wim overigens positief kritisch over was) groeide het aantal lezers van *De Vrije*. Wim vroeg me om mederedacteur te worden, samen met onder meer Jan Bervoets, een van de vele studenten die het anarchisme hadden omarmd. Het samengaan begin jaren zeventig met het libertaire blad *Recht voor Allen* liep echter na een jaar op een mislukking uit, zodat er ruimte kwam voor een nieuw anarchistisch blad. Het werd *de AS*, dat ik met Boudewijn Chorus oprichtte en dat *Anarchy* tot voorbeeld nam. Met onder meer Rudolf de Jong werd Wim een van de mederedacteuren, kort daarop gevolgd door Anton Constandse en Thom Holterman. Loyaal als altijd nam Wim na zijn pensionering medio jaren tachtig de administratie van *de AS* over.

Wat wij als mederedacteuren later veel minder op prijs stelden was zijn begrip voor Fortuyn en Wilders, althans hun rebellie tegen de gevestigde (parlementaire) orde. Ondertussen was hij ook weer actief geworden in de vrijdenkersbeweging. Tezelfdertijd richtte hij de Jan Börger Bibliotheek op, met als doel de vele publicaties van Börger te herdrukken en diens vergeten manuscripten uit te geven. Kennelijk roesten oude liefdes niet.

Hans Ramaer

*Zie ook *de AS* 163: Wim de Lobel – filosoof, vrijdenker, anarchist.

Beste lezers,

***Een extra nummer ditmaal, alsnog vanwege ons 40-jarig jubileum! Behalve een dubbelnummer verschenen er inmiddels twee afleveringen van *de AS* in 2013. Dit is de vijfde en laatste aflevering van de 41ste jaargang. Volgend jaar verschijnt ons tijdschrift (weer) ieder kwartaal, waarvan een aflevering als *Jaarboek Anarchisme*. Dit nummer heeft als thema 'Dichters & anarchisme' en sluit daarmee aan bij *de AS* 114 (Poëzie als Ordeverstoring). Het eerste nummer in 2014 is gewijd aan de Eerste Wereldoorlog. Ook hopen we volgend jaar het eerder aangekondigde nummer over de anarchist Piet Kooijman uit te brengen. Op stapel staat een nummer over de Franse libertair Elisee Reclus (1830 – 1905).**

***Vanwege vooral de sterk gestegen portokosten zijn we genoodzaakt de abonnementsprijzen te verhogen. Voor 2014 geldt een prijs van 19,50 euro, voor abonnees in het buitenland 27,50 euro. Helaas moeten we de prijzen van eerder verschenen losse nummers eveneens aanpassen: zo'n nummer kost nu 2,50 euro, een dubbelnummer 3,50 euro. Voor de verzendkosten rekenen we 2,00 euro; voor verzending naar een adres buiten Nederland 4,00 euro. Een overzicht van alle verkrijgbare exemplaren is te vinden op www.tijdschrift-de-as/losnummer**

***Zoals inmiddels bekend verzenden we geen dure acceptkaart voor de betaling van het jaarabonnement, maar vragen we de abonnees om per omgaande de kosten daarvan, 19,50 euro, plus zo mogelijk een aanvullende donatie van de eigen bankrekening over te maken op rekening 4 4603 15 van de AS, postbus 2086, Den Bosch (Let op het nieuwe adres). We vertrouwen op uw solidariteit! Vermeld op uw overschrijving: abo 2014 + donatie. Door uw donaties is de uitgave van *de AS* financieel mogelijk. Alvast hartelijk dank. Een tiental abonnees die tot nog toe in gebreke bleven om hun abonnement 2013 te betalen verzoeken we dat nog dit jaar te doen!**

***Elders in dit nummer publiceren we een In Memoriam van Wim de Lobel (geboren 1927). Wim maakte vanaf het eerste nummer van *de AS* deel uit van de redactie en verzorgde de afgelopen vijfentwintig jaar de administratie en de verzending van het tijdschrift. In de jaren vijftig was hij al actief in de anarchistische beweging. *De AS* verloor een gewaardeerd en inspirerend redactielid. Vanwege zijn verdiensten voor het Nederlandse anarchisme had het bestuur van het Ferdinand Domela Nieuwenhuis-Fonds hem onlangs een speciale FDN-penning 2013 toegekend. Deze zal nu postuum aan zijn kinderen worden uitgereikt.**
Ook Hans Ramaer, (mede-)oprichter en eindredacteur van *de AS*, kreeg vanwege zijn verdiensten voor het anarchisme sinds de jaren zestig de penning toegekend. Op 17 november werd deze hem in het FDN-museum in Heerenveen uitgereikt.

Redactie en administratie *de AS*